

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
İLAHİYYAT FAKÜLTƏSİNİN

ELMİ
MƏCMUƏSİ

№ 01 (03) MART (MART) 2005

İMAN ESASLARI KONUSUNDAKİ MEZHEP KABULLERİ ÜZERİNE

Dr. Kamil Güneş*

Giriş

İman, lügatte kalp ile tasdik demektir. İsteyerek tasdik etmek, gönülden kabullenmek ve doğrulamak, kabul edilmesi istenen bir şeyi yüreğinde yalandan uzak tutmak, kabullenmek ve onun doğruluğuna güvenmek gibi manalar da bu kelimenin kapsamındadır.¹

İmam Mâtürîdî (333/944), Bâkılânî (403/1013) ve Gazzâlî (505/1111) gibi âlimlere göre imanın esas yeri kalptir. Dil ile ikrar, kalpteki imanın tercümanı olup, dünyevi ahkâmın icrası için gereklidir. Zira Bâkılânî'nin dediği gibi iman, dilde hangi manaya geliyorsa şeriatda da aynı manaya gelir.² İman, Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği her şeyi gönülde hiçbir şüphe duymadan kabul ve tasdik etmedir. Küfür, Hz. Muhammed'in getirdiği şeylerin birini yalanlama, inkar etmedir.³

Her şeyden önce bilinmelidir ki, Hz. Adem'den Peygamberimize kadar bütün peygamberlerin tebliğ ettiği tevhid inancı hiç değişmemiştir. Hz. Adem hangi inanca çağırılmışsa, Hz. Peygamber (s.a.v.) de aynı inanca çağırılmıştır, bunlar arasında herhangi bir değişiklik yoktur. Çünkü iman esasları zaman ve mekana göre değişmez. Dinde, neye inanılacağını, neye inanılmayacağını belirleyen ancak Allah Teala'dır. Kimsenin de bu inancı değiştirme

* Selçuk Üniv. İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı, Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyyat Fakültesi.

¹ Bâkılânî (403/1013), Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib, *Kitabu Temhidi'l-evâil ve telhîsü'd-delâil*, Müessesetü'l-kütübî's-sekafiyye, Beyrut, 1987, s. 389; Gazzâlî (505/1111), Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Kavâidü'l-akaid*, Âlemü'l-küttüb, Beyrut, 1985, s. 236; Cürcanî (816/1413), Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *et-Tarifât*, Daru'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1405, s. 60.

² Mâtürîdî (333/944), Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Kitabü't-tevhid*, tahkik: Fethullah Huleyf, Daru'l-camiati'l-Misriyye, İskenderiyye, ts., s. 375-376; Bâkılânî, *Temhid*, s. 390; Gazzâlî, *Kavâidü'l-akaid*, s. 236.

³ Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika* (Mecmûatü resâilü'l-İmâm el-Gazzâlî, III içinde), Daru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1986, s. 78-79.

hakkı ve yetkisi yoktur. Kur'an'da olmayan ve peygamberin açıkça beyan buyurmadığı bir konuda, sanki eksik varmış da tevil ve felsefe yoluna başvurmak gerekiyormuş gibi dolambaçlı yollara girerek mezhebini haklı çıkarmak için akide koymaya kimsenin hakkı olamaz.

Esasen sahih yapıları itibariyle bütün semavî dinlerde olduğu gibi, ilâhî dinlerin sonuncusu ve mükemmeli olan İslamiyyette de iman esasları aynıdır. Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda açıkça görürüz ki, peygamberlerin insanları imana davet ettikleri temel esaslar tevhid, nübüvvet ve ahiret inançlarıdır.⁴

İmanın en temel kelimeleri kelime-i şهادet ve kelime-i tevhiddir. Hz. Peygamber'in ömrü boyunca çağırdığı esaslar ve kelimeler bunlardır. Sebebi ve gerekçesi ne olursa olsun hiç kimsenin, hiçbir mezhebin buna ekleme ve çıkarmada bulunması doğru değildir. Yani Peygamberin demediğini deme hakkı yoktur.

Kelime-i şهادet: *Eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve rasûlüh*; Kelime-i tevhid ise: *La ilahe illallah Muhammedün Rasûlullah* sözlerinden ibarettir.

Bu iki temel kelime inanç esaslarının öz manasını/icmâlî imanı ifade etmekle birlikte, tafsilatlı biçimde Müslümanların iman esaslarının ne olduğunu gösterecek en önemli kaynak Kur'an'dır. Mütevatir olduğunda hadisler de akidede kesin delil olurlar. Hiç şüphesiz ki Allah Teala, kendi dinini, özellikle iman esaslarını açıkça beyan buyurmuştur. Kitabın geliş amacı zaten insanlara Allah'ın dininin ne olduğunu açıkça bildirmektir.

Bununla birlikte biz iman esaslarının çok açık olduğunu düşünürken, mezheplerin iman esası olarak iddia ettikleri bazı hususlar vardır ki, geçmişte kafa karıştırdığı gibi bugün de kafa karıştırmaya devam etmektedir. Hal böyle olunca Şia, Mutezile ve Ehl-i Sünnet çerçevesinde iman esası gibi

⁴ Bu ayetlerin bazısının meali şöyledir: "Ey iman edenler, Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba, daha önce indirdiği kitaba iman edin! Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkar ederse, pek derin bir sapıklığa saplanıp gitmiştir." (en-Nisa 4/136); "Senden önce gönderdiğimiz her peygambere: «Benden başka tanrı yoktur, Bana kulluk edin» diye vahyetmişizdir." (el-Enbiya 21/25); "Şüphe yok ki, iman edenler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabiiler; bunlardan her kim Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman eder ve iyi bir amel işlerse, elbette bunların Rableri yanında mükaflatları vardır. Bunlara bir korku yoktur ve bunlar mahzun da olmayacaklardır." (el-Bakara 2/62); "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik ve Şuayb: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, ahiret gününe umut bağlayın, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın! dedi." (el-Ankebut 29/36).

sunulan konuların gerçekten iman esaslarından olup olmadığını Kur'an ile test etmemiz gerekmektedir. Esasen Mutezile'nin tarih içerisinde kalmış bir gurup olduğu düşünülürse, bugün pratik olarak Şîf ve Sünnî dünyanın iman esaslarının temellerini Kur'an'dan hareketle ortaya koymak büyük önem arz etmektedir. Gerçekte aynı şeylere mi iman edilmektedir, yoksa iki gurubun inandığı esaslar başka başka mıdır? Bu konudaki zihin karışıklığından kurtulmak için Kur'an'dan nasıl istifade edebiliriz?

Şunu hemen ifade edelim ki, mezheplerin birbirlerini karşılıklı olarak, imanı reddediyor diye suçladıkları karışık gibi gelen bu durumdan, ancak neyin inkar, neyin iman konusu olduğunu bilmekle kurtulmak mümkündür.⁵

Esasen bütün müminleri bağladığı düşünülen akidenin Kur'an'da açıkça beyan edilip edilmediğini bilmek her müminin hem hakkı, hem de görevidir. Kur'an'dan başka daha önce bakabileceğimiz ve akidemizi öğreneceğimiz başka bir kaynak da yoktur. Müminlerin bilmesi ve iman etmesi yeterli ve gerekli olan hususların zikredilmesi ve zikredilen kısımların anlaşılmasında, Kur'an ayetlerinin manaları herkesin anlayacağı şekilde açıktır. Bu hususta İslam bilginlerinin izahına, aklî ve felsefî yorumlara gerek yoktur. Doğrusu, Kur'an'ın bu apaçıklığına bakarak, iman esasları çerçevesinde Kur'an'da açıkça zikredilen konuların dışında ifade edilen hususların, tarih içerisindeki siyasi endişelerden çıkarılmış ve akideleştirilmiş konular olduğunu söylemekten kendimizi alamıyoruz. Zira Kur'an ayetleri şunlara şunlara iman edin diye apaçık söylerken, lafı fırlandırarak ve evirip-çevirerek şu da iman esasıdır, bu da iman esasıdır denilmesi, hiç de dinî bir mesele olarak görünmemektedir. Buna göre, imana dahil edilen bu tür konuların, siyasî veya başka amaçlarla/sebeplerle söylenmiş bir söz olarak değerlendirilmesi isabetsiz olmasa gerektir. Bir mezhebin bir konuda Kur'an'dan delil getirmesi, delil getirdiği hususun bir akide konusu olduğu manasına gelmez. Zaten mezheplerin -doğru veya yanlış, hak veya batıl- Kur'an'dan delil getirmekten başka çareleri yoktur. Zaten mezhepçilik mantığının işleyişinde bir adet vardır ki, mezhepçi kişi önce kendi görüşünü söyler, sonra da delil getirmek amacıyla bir ayet ya da hadis zikreder; önce inanır, sonra delilini aramaya koyulur. Bu noktada en başta delil getirilen kaynak da şüphesiz Kur'an olacaktır. Mezhepçi, kendi görüşü ile Kur'an arasında öyle bir ilgi kurar ki, okuyucu, bu ayetle o

⁵ Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 79.

görüş arasında ne alaka var diye bakar kalır. Zira Kur'an lafzında, mezhepçinin sözünü destekleyecek herhangi bir şey yoktur. Buna rağmen mezhepçi kişi, "ne olursa olsun dediğime inanmak gerekir" diyerek sözü süslemeye, dolandırmaya, ilgisiz ayet ve hadislerle gidip yardım istemeye çalışır. Birbirine benzer kelimeleri bulup, sanki hepsi aynı manada toplanıyormuş gibi, tüm delillerin manalarını bir yere toplamaya başlar. Kur'an'ın yorumundan istifade ederken de en çok tarihî delillere başvurduğu gözden kaçmamaktadır. Zira Kur'an'a söylettirilemeyen bilgiler, tarihî rivayetlere kolayca söylettirilebilir. İşte muhtemel bu menfi yaklaşımlara karşı Kur'an'ın bozulmadan elimizde olması, akidemizin bozulmadan kalması için en büyük teminattır.

Kur'an-ı Kerim'in, özellikle akide mevzuunda kesinlikle apaçık olduğunu; mezheplerin, akidenin içinde ya da akidenin özü diye iddia ettikleri şeylerin Kur'an'la karşılaştırıldığında hiç de öyle olmayabileceğini belirtmek istiyoruz. Bu makalenin amacı, akidenin basit bir şekilde Kur'an'da anlatılan ve Allah'ın, *iman etme* kelimesiyle birlikte zikrettiği kelimelerin etrafında dönüp dolaştığını ortaya koymaya çalışmak olacaktır. Günümüzde yaşayan önemli İslam mezhepleri çerçevesinde konuyu değerlendirdiğimizde Kur'an'ın müminleri birleştirici, aklî-felsefî yorumların ise ayırıcı olduğunu, zira aklî-felsefî izahlarla detaylandırılan konuların akide mecrasından düşünce mecrasına kaydırıldığında farklılıkların oluştuğunu, bu farklılıkların kaynağının Allah değil, insanlar olduğunu ortaya koyma çabası da bu çalışmamızın amaçlarından biridir. Zira Allah farklılaşmayı değil, kendisinin anlattığı iman etrafında birleşilmesini murad etmektedir: *"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır. "* (Al-i İmran 3/105); *"Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti. "* (el-En'am 6/153)

Ancak, bizim bu sözlerimizden aklî ve felsefî çabaların yürütülmemesi gerektiği gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Bu tür gayretlerin ilim ve tefekkür ehli tarafından kesinlikle ortaya konması gerektiğini düşünüyoruz. Ancak düşünce mahsulü olan sonuçların akide haline getirilmemesi, kabul etmeyenlerin iman dışında görülmemesi kaydını da düşmek istiyoruz. Şu halde Kur'an'dan iman esaslarını öğrenmek nasıl mümkün olur, bunu ortaya koymamız gerekmektedir.

A. MEZHEPLERDE DİNİN ESASLARI VE TELAKKİNİN AKİDELEŞTİRİLMESİ

1. İman Esaslarının Bilinme Yolları

Öncelikle belirtmek lazımdır ki, iman edilmesi gerekli bir husus, kat'î/kesin delile dayanmalıdır; inançla ilgili haber *mütevâtir* olmalıdır. Zira mütevâtir haber, zaruri olarak kabul edilmeyi ve bilinmeyi gerektirir.⁶ Mütevâtir haber, yalanda birleşmeleri mümkün olmayacak derecede kalabalık bir topluluğun, kendileri gibi bir topluluktan rivayet ettikleri ve rivayetin her bir tabakada böylece devam ettiği, işitene kesin bilgi veren haberdur.⁷ Mütevâtir haber, bir insana haberin ilk kaynağından bizzat kendisi işitiyor-muş gibi bir mana verir. Haberın ilk kaynağından son işitene, bu haberde hiçbir şüphenin olmadığı bildirimini yapar. Bundan dolayı dini ilgilendiren mütevâtir bir haberin inkarı küfrü gerektirir. Tevatüren bize aktarılmış ve sıhhatinde hiçbir şüphe bulunmayan Kur'an-ı Kerim, her konuda olduğu gibi akide tespitinde de ilk bakılacak kaynaktır.

Haber-i vahid (âhâd haber)lerin inkarı ise -doğru görülmemekle birlikte- küfrü gerektirmez.⁸ *Âhâd haberler*, yani mütevâtir olmayan haberler, imanla ilgili konularda kesin delil olmazlar. Zira bunlar, yakîn değil, zan ifade eder.⁹ Zira haber-i vahidde ravinin yanlış veya haberin yalan olma ihtimali vardır. Böyle bir haber, başka bir manaya ihtimalin önünü tamamen kesen kat'î bir bilgi vermez. Bununla birlikte haber-i vahid'in her zaman tek kişinin rivayeti demek olmadığı ve mutlaka yalan haber manasına gelmediğinin de bilinmesi gerekir. Haber-i vahidin sahih olanı da vardır, olmayanı vardır. Tek tek rivayetlere bakmak gerekir.¹⁰ Âhâd haberlerin akidede kesin delil olmaması, hiç itibara alınmaması, yok sayılması, müminin inancına yön vermemesi, yol göstermemesi demek değildir. Kastedilen, mütevâtir olmayan bir haberden dolayı -Kur'an'da olduğunun aksine- mevzubahis olan herhangi bir

⁶ Gazzâlî, *Fezâihu'l-bâtuniyye*, Müessesetü daru'l-kütübi's-sekafiyye, tahkik: Abdurrahman Bedevi, Kuveyt, ts. , s. 142.

⁷ Cürcanî, *et-Tarîfât*, s. 130; İbn Hacer el-Askalanî (852/1448), Ahmed b. Ali, *Nuhbetü'l-fiker*, Daru ihyai't-türasi'l-Arabî, Beyrut, ts. , s. 1

⁸ Cürcanî, *et-Tarîfât*, s. 130.

⁹ Bağdâdî (463/1071), Hatib Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivaye*, el-Mektebetü'l-ilmîyye, Medine, ts. , s. 16-17; Şirazî (476/1083), Ebu İshak İbrahim b. Ali, *et-Tabsıra*, Daru'l-fikr, Dimaşk, 1403, s. 299; Gazzâlî, *Fezâihu'l-bâtuniyye*, s. 135; a. mlf., *Faysalü't-tefrika*, s. 89; a. mlf., *el-Mustasfâ*, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1413, s. 116.

¹⁰ Şirazî, *et-Tabsıra*, s. 299; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 116.

konuya mutlaka iman etmenin istenemeyeceğidir. Bu zorunluluğun olmamasından ve zan ifade etmesinden dolayı, âhâd haberleri inkar edenlerin vasfı da küfürden aşağı düşmektedir. Günahkâr denilebilir, bidatçi denilebilir, ancak bunlar için kafir demek olmaz. “İman etmek vacip değildir” ifadesi, âhâd hadislerin kabul edilmemesini istemek manasına değildir. Bununla kastedilen şudur: Eğer birisi bu tür hadisleri kabul etmezse onun kafir olarak kesin cehenneme gideceğine hükmedilemez. Sonuç itibariyle buradan, mütevatir olmayan rivayetleri kabul etmesek de olur gibi bir manayı kesinlikle çıkarmamak gerekir. Zira hadisler, mütevatir olmasa bile akide konularında müminlerin inanışlarına istikamet verir. Bu çalışmada sadece Kur'an'dan hareketle nelere iman etmemiz istendiğini ortaya koymaya çalışmak, hadislerde iman esasları ile ilgili hususların bulunmadığı, bulunsa bile bunların yok sayılması gerektiği manasına değildir. Bununla birlikte temel iman esaslarını açıkça ifade etmede Kur'an'ın yeterli olduğunu söylemek gerekir. Hadislerin daha çok, Kur'an'da zikredilen iman esaslarının detaylarını verdiğini söyleyebiliriz.

Akideye konu olan mütevatir haberlerin tevile ihtiyaç duymayacak derecede açık seçik olması, herkes tarafından anlaşılır olması, mutlaka birilerinin izah etmesine ihtiyaç duymaması gerekir. Eğer bir şeye iman etmemizi isteyen ayet ya da hadis, başka manalara da ihtimali olan bir tarzda gelirse, o zaman farklı anlayışların her birinin iman konusu olma hakkı doğar. Bu ise akidede birliği değil, ayrılığı getirir. Sanki Allah ümmeti birleştirmek için değil de, ayırmak için Kur'an'ı göndermiş gibi yanlış bir mana ortaya çıkar. Eğer mezhep perspektifinden uzak bir yaklaşımla Kur'an'a bakarsak görürüz ki, Allah'ın nelere iman edileceğine dair beyan buyurduğu ayetleri hiçbir mezhep mensubu mümin farklı anlamamaktadır. Farklılık, Kur'an'da doğrudan zikredilmeyen ve boş bırakılan hususların farklı şekillerde doldurulmasından kaynaklanmaktadır. Elbette Allah'ın boş bıraktığı yerlerin doldurulmasının yasak olduğunu söyleyemeyiz. Ancak bizim sorduğumuz suallere kendi zihnimizden verdiğimiz ve yan anlamlarla desteklemeye çalıştığımız cevapların, mutlaka Allah'ın muradı olan akide esasları olduğunu da söyleyemeyiz. Kur'an'ın 112. suresi olan İhlas suresinde buyurulduğu gibi Allah'ın tek oluşunu her mümin rahatlıkla anlamaktadır. Ama buradan Allah'ın sıfatlarının zatının aynı olduğu gibi bir mananın çıkarılması, bizim zihnimizdeki bir boşluğu, doğrudan Kur'an'da cevabını bulamadığımız ve

yorumu bize ait bir bilgi ile doldurmamız manasına gelecektir. Dolayısıyla Allah'ın tek oluşu, iman edilmesi istenen bir konudur, ancak sıfatların zatın kendisi mi, yoksa başka bir mana mı olduğu konusu imanı istenen bir konu değildir. Buna göre, mezhepler veya kişiler tarafından verilen herhangi bir farklı cevap -doğru ya da yanlış olarak nitelense de- imanı istenen açık bir konunun reddi olmadığından küfrü gerektirici değildir.

Bir insanın dini ve akideyi yalanlıyor sayılması için, rivayet edilen haberin naklinin mütevatir olması, lafzının tevile ihtimalinin olmaması, bu haberin zıddına herhangi bir delil getirmenin imkansız olması gerekir. Böyle bir haber iman konusudur ve buna muhalif olmak bizzat dini ve peygamberi yalanlama demektir.¹¹

Buna karşılık, mezheplerin tevil ve anlamaları, sadece aklî bilgi düzeyinde anlama çabalarıdır. Bu çabalar bizzat kendi dairesi içinde, düşüncenin serbestliği içerisinde normaldir, iyidir. İslam düşüncesinin gelişmesine katkı sağlayıcı niteliktedir. Ancak, açıkça Kur'an'da bildirilmeyen bir konunun iman konusu haline getirilmesi, hem dinin özü bakımından, hem de sosyal yapı nazarından doğru değildir; ayırıcıdır, parçalayıcıdır, karıştırıcı ve bölücüdür. Ama düşünce ve telakki olarak kalması inkişaf ettiricidir. İlave olarak, farklı akideye mensup olana bakışla, farklı düşünceye sahip olanlara bakış arasında büyük farklılıklar vardır. Bilinmesi gereken en önemli şey şudur: İman başkadır, düşünce başkadır.

İmanın başka, düşüncenin başka olduğunun anlaşılması, özellikle farklı inançları taşıdıkları düşünülen ve farklı mezheplerin bulunduğu coğrafyalardaki müslümanların zihni karışıklıklarına aydınlatıcı bir katkı sağlayacaktır. Mezheplerin ana karakterlerini oluşturan esasları bilmemiz, daha sonra da Kur'an'da zikredilen iman esaslarını ortaya koymamız, iman ile düşünce arasındaki farkı anlamamıza daha çok yardımcı olacaktır.

2. Mezheplerin Din Esaslarına Genel Bir Bakış

a. Ehl-i Sünnet'e göre imanın esasları

İman esaslarının hepsini içinde toplayan lafızlar Kelime-i tevhid ve kelime-i şehadettir. Ehl-i Sünnet'in daha geniş ve açık biçimde ifade ederek benimsediği iman esasları altı olup, şunlardır:

¹¹ Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 89.

1. Allah'a,
2. Meleklerine,
3. Kitaplarına,
4. Peygamberlerine,
5. Öldükten sonra dirilmeye, ahiret gününün varlığına, cennet ve cehenneme,
6. Hayrı ve şerriyle kaza ve kaderin varlığına inanmak.¹²

Ehli Sünnet'in imanın şartları olarak zikrettiği ilk beş esas, aynen Kur'an'da zikredilmektedir. Kaza-kadere imanı doğrudan emreden ayet yoktur. Doğrudan doğruya kadere iman sözünün geçtiği kaynak, Peygamberimizin sözleridir. Bu konuda Cibril hadisi oldukça meşhurdur.¹³

Hüseyin Atay gibi bazı mütekellimler, kaza-kadere imanı Kur'an'da açıkça zikredilmediği ve bu konuda zikredilen hadisler mütevatir olmadığı için iman esaslarından saymazlar.¹⁴ Ebu'l-Muîn en-Neseî'nin (508/1114), iman esaslarını *Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe iman* şeklinde beş kısımda ele almasını da aynı mantıkla değerlendirmek mümkündür.¹⁵

Kaza-kader konusunun burada tartışmasını yapacak değiliz. Ancak konunun tamamen askıda kalmaması için bazı hususların bilinmesinde yarar olduğunu düşünüyoruz. İnsanın, fiillerinde Allah'a hesap vermede mazereti

¹² Ebu Hanife (150/767), Numan b. Sabit, *el-Fıkhü'l-ekber*, "İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri" içinde, Derleyen ve tercüme eden: Mustafa Öz, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, İstanbul, 2002, s. 55, 70; Bin Badis (1940), Abdülhamid, *el-Akâidü'l-İslamiyye mine'l-âyâtü'l-Kur'aniyye ve'l-ehâdisü'n-Nebeviyye*, Daru'l-feth, eş-Şârika, 1995, s. 41; Bekir Topaloğlu-Y. Şevki Yavuz-İlyas Çelebi, *İslam'da İnanç Esasları*, Çamlıca yayınları, 3. baskı, İstanbul, 2002, 34-35. Esasen bu sonuncu kaynağın tüm planı, imanın altı esasını açıklama üzerine kuruludur. Hiçbir mezhebin değil, İslam'ın Kur'an'da geçen inanç esaslarını ana başlık olarak almaları ve izah etmeleri çok isabetli olmuştur.

¹³ bk. Ahmed b. Hanbel (241/855), *Müsned*, I-VI, Müessesetü Kurtuba, Mısır, ts. , I, 51; Müslim (261/875), b. Haccac, *es-Sahih*, I-V, Daru ihyai't-türais el-Arabî, Beyrut, ts. , I, 37; Ebu Davud (275/888), Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, I-IV, Daru'l-fikr, ts. , IV, 223; İbn Mace (275/888), Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, I-II, Daru'l-fikr, Beyrut, ts. , I, 24; Tirmizî (279/892), Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, I-V, Daru ihyai't-türais el-Arabî, Beyrut, ts. , V, 6; Beyheki (458/1066), Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-X, Mektebetü dari'l-bâz, Mekte, 1994, X, 203.

¹⁴ bk. Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre İman Esasları*, Ankara, 1961, s. 89-97. (Ahmet Saim Klavuz'un *İslam Akaidi ve Kelama Giriş* (Ensar Neşriyat, İstanbul, ts. . s. 32) adlı kitabından naklen).

¹⁵ Neseî, Ebu'l-Muîn, Meymun b. Muhammed (508/1114), *Tabsıratu'l-edille*, I-II, tahkik: Claude Salamé, Dimaşk, 1993, I, 522-524.

olmayacak kadar özgür olduğu kesindir. Ancak imana konu olan esas boyut/yön bu değildir. İmana girip girmediği tartışılan konu, insanın yapıp ettiklerinin Allah tarafından yaratılıp yaratılmadığıdır. Mutezile'ye göre, insanın iradeli fiilleri Allah tarafından yaratılırsa, insan özgür olamaz ve Allah ona hesap soramaz. Eğer bu takdirde Allah, insanın davranışlarından hesap sorarsa bu, O'nun adaletiyle bağdaşmaz. Öyleyse insan, fiillerinde tamamen özgür olmalı; fiillerini Allah değil, kendisi yaratmalı; insanın fiillerinin hiçbir yerinde Allah'ın tesiri bulunmamalıdır.¹⁶ Görüldüğü gibi burada, insan tarafının ağır bastığı bir anlayış ortaya çıkmakta ve Allah'ın ilmi, dilemesi, kudreti ve mülkünde tek yaratıcının kendisi olduğu inancının üstü örtülmektedir. Dikkat edilirse Mutezile, Allah'ın sıfatlarını inkar etmemekte, buna karşın Allah'ın sıfatları ile kulların fiillerini bir arada nasıl yorumlayacağını hesabını yapmakta, Allah'ın adaleti adına ilim, irade, kudret, yaratma sıfatlarını insanın lehine doğru izah etmekte, fakat sonuçta Allah'ın zalim olmaması ile bunu birleştirmektedir. Cebriyye'de durum tam tersinedir. Onlarda, insanın fiillerinden sorumlu olacak derecede gücü, iradesi ve kendi isteği ile yapıp etmesi son derece zayıf niteliklerle anlatılır. Hatta insan iradesinin rüzgarın önündeki yaprak gibi olduğu, nasıl yaprağın herhangi bir kudret ve tesiri yoksa fiillerinin ortaya çıkmasında insanın da rolünün bulunmadığı, fiillerini yapmaya mecbur olduğu belirtilir.¹⁷

Bu iki aşırı ve dengeyi bozan görüş karşısında Ehl-i Sünnet âlimlerinin tamamına yakını, kaza-kader konusunun Allah'ın ilim, irade, kudret ve yaratma sıfatlarıyla ilgili olduğunu, her ne kadar Kur'an'da açıkça zikredilmese bile bazı ayetlerde her şeyin takdirinin Allah'a ait olduğuna işaret edildiğini bildirmişlerdir. İlim, Allah'ın her şeyi bilmesi, var olan şeylerin Allah'ın ilminde mutlaka mevcut olduğu; kudret, Allah'ın her şeye gücü yetmesi ve olan şeylerin Allah'ın kudreti olmadan olamayacağı, irade ise Allah'ın her şeyi dilemesi ve olan her şeyin Allah'ın dilemesi ile olmasıdır.¹⁸ İşte bu söylediklerimize iman, Allah'a imanın bir parçasıdır. Çünkü Kur'an'ın sayısız

¹⁶ Bk. Kâdî Abdülcebbar (415/1024), b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, Tahkik: Abdülkerim Osman, Mektebetü Vehbe, 2. Baskı, Kâhire, 1988, s. 151-152, 354-382.

¹⁷ Mâtürîdî, *Kitabu't-tevhîd*, s. 228-229.

¹⁸ Mâtürîdî, *Kitabu't-tevhîd*, s. 229; Bekir Topaloğlu ve diğerleri, *İslam'da İnanç Esasları*, s. 144; Ahmet Saim Klavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, s. 32. İlgili ayetler için bk. el-Kamer 54/49; Meryem 19/21; el-Furkan 25/2; el-Hicr 15/21.

yerlerinde Allah'ın her şeyi bilen¹⁹ ve her şeye gücü yeten olduğu,²⁰ O dilemeden hiçbir şeyin olamayacağı²¹ anlatılır. Allah'ın bu vasıflara sahip olduğunda hiç kimsenin şüphesi yoktur. Ancak insanın fiilleri bu vasıflarla birlikte değerlendirildiğinde problem ortaya çıkmakta ve çözümü zorlaşmaktadır. Zira yine Kur'an'ın pek çok ayetinde, insanın eylem yapabilme gücünün bulunduğu²² ve bunlardan sorumlu olacağı; iman ya da inkar etmesinin kendisine bırakıldığı;²³ sonuçta muhakkak hesap vereceği²⁴ ve fiillerinin bizzat insanın kendisi tarafından yapıldığı²⁵ zikredilmektedir.

Ayetler çerçevesinde düşündüğümüzde bir yönden, insanların bir şeyi yapma özgürlüklerinin bulunduğu, bundan dolayı hesaba çekilecekleri açıktır. Fiilleri, bizzat insanlara nispet edilmektedir. Diğer yönden baktığımızda Allah'ın her şeyi bilen, dileyen olduğu, her şeye gücünün yettiği, O'nun izni, bilgisi, gücü-kudreti ve yaratması olmadan yeryüzünde hiçbir şeyin olmadığı da açıktır. Bu vasıflar O'nun Tek İlah oluşunun özellikleridir. Bunları ayrı ayrı değerlendirip kabul ettiğimizde her şey gayet açıktır. İşte imana konu olan kısım, Allah'ın sıfatlarıyla ilgili olan bu açıklamalardır.

İnsanın yaptığı bir fiil üzerinde hem Allah'ın, hem de insanın tesiri nasıl mümkün olur? Bu fiilin gerçek sahibi kimdir? Bu fiili gerçekte dileyen Allah mıdır, yoksa insan mıdır? Bu fiile güç yetiren gerçekte insan mıdır, yoksa Allah mıdır? Bu fiili bizzat varlık alemine geçiren insan mıdır, Allah mıdır? gibi sorular sorulduğunda ve yaptığımız bir fiilin mahiyeti, hakikati felsefi olarak çözümlenmeye çalışıldığında problemler de başlıyor. İşin esası felsefi cihetten çözümü gerçekten zor bir problemle karşı karşıyayız. Ancak Allah Teala bu işin sırrını öğrenin dememiştir ki! O, kendi İlahî niteliklerini söylemiş,

¹⁹ "O, her şeyi hakkıyla bilendir." (el-Bakara 2/29)

²⁰ "Şüphe yok ki Allah her şeye kadir, daima kadirdir." (el-Bakara 2/20)

²¹ "Alemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe, sizler dileyemezsiniz." (et-Tekvir 81/29)

²² "Bir toplumu, kendi içindekileri değiştirmedikçe Allah, o toplumu değiştirmez." (er-Ra'd 13/11)

²³ "Ve de ki: O hak Rabbimizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Çünkü biz zalimler için öyle bir ateş hazırlamışız ki, duvarları, çepçevre onları içine alacaktır. Eğer feryad edip yardım isteseler, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. O ne kötü bir içecek ve ne kötü bir dayanma yeri!" (el-Kehf 18/29)

²⁴ "Rabbin hakkı için, onların hepsini sorguya çekeceğiz!" (el-Hicr 15/92)

²⁵ "Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir. Rabbimiz! Umutsak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme! Bizi affet! Bizi bağışla! Bize acı! Sen bizim mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!" (el-Bakara 2/286)

insanlara kendini anlatmıştır. Bu ayrı bir yöndür. İnsanlar da kendilerinin, bizzat yaşadıkları hissî ve zihnî tecrübelerinde düşünce ve iradelerinin esir alınmadığını bilip durmaktadırlar. Kimse kendisinin yaptığı işe mahkum olduğunu düşünmemektedir. Suçlarını kadere atan insanların yaptığı işe tamamen tembellik ve kaçıştır. Şu halde, nasıl insan kendi isteğiyle yaptığı işlerden dolayı dünyada iyi-kötü karşılık alıyorsa, ahirette de karşılığını alacaktır. İlahî olanla beşerî olanı birbirine karıştırmadan, bunları kendi bulundukları anlam alanlarında anlayarak Selef âlimlerinin yaptığı gibi düşünersek, yapacağımız işi bilirsek bir problem yaşamayacağız. Ancak fiillerimizin felsefî mahiyet ve hakikatini düşündüğümüzde verdiğimiz suallere farklı cevaplar bulacağız. Nitekim mezhepleri ikiye indirerek söyleyecek olursak Mutezile ile Ehl-i Sünnet'in kaza-kader konusundaki tartışmaları meşhurdur.

Sonuçta, beşerî fiillerin felsefî mahiyetini çözücü çabaya girmeden Allah'ın kendisini anlattığı vasıflara iman, iman konusudur. Yukarıda sordüğümüz suallere cevap vermeye başladığımızda kelam yapmaya, düşünce üretmeye, felsefî bir çabaya girmiş oluyoruz. Burada verilen cevaplar doğru-
dan iman konusu değildir. Farklı yerlerde duran görüşlerin doğru veya yanlış olmasından söz edilir, ancak tarafların iman ya da küfründen söz edilemez. Çünkü ortalıkta Allah'a ve insana ait özelliklerin inkarı yoktur, sadece bunların nasıl yorumlanacağı konusu vardır. Taraflar da ayetleri delil getirmekte, merkeze aldığı ayetlere bakarak diğerlerini anlamaktadır. Muhteva olarak Kur'an'da zikredilse de konuya mezheplerce farklı yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşımların her birisi için akide konusu demek doğru değildir.

Bizim düşüncemize göre kaza-kader, bu karışık yapısından dolayı bizzat iman konusu edilmemiştir. Zira konunun hem İlahî vechesi, hem de beşerî vechesi vardır. Esasen yaşadığımız dünya hayatı öyle bir hayattır ki, her şeyin Allah'ın ilmi, iradesi, hükmü, gücü, kudreti ve yaratmasıyla olduğunu bildiğimiz halde mesela, bir trafik kazasında kazaya haksız yere sebebiyet veren şoföre yaklaşımımız daha çok, aklî, sorumluluğunu hatırlatıcı tarzda olmaktadır. Zaten bir yönüyle hukuk da bunun için vardır. Evinden cenaze çıkanlara yaklaşımımız ise daha çok, cebrî, işi Allah'a havale edici, her şeyin Allah'ın elinde olduğunu hatırlatıcı tarzda olmaktadır. Böyle yapıyoruz ki, suçlu ve hatalı durumda olanlar suçlarını kadere atmadan hallerini düzeltsinler. Başına sıkıntı gelenler de, sebepler olmasa sanki ölüm gelmeyecekmiş

inancına kapılmasınlar. Zira bu dünya sebepler dünyasıdır. Allah Teala, yarattığı sebeplerle, var kılmayı dilediği şeyleri gerçekleştirmektedir.

İman esaslarını sadece Kur'an çerçevesinde değerlendirdiğimizde kaza-kadere imanı, suallerini sorduğumuz ve cevabını aradığımız çerçeve içerisinde doğrudan bir iman konusu yapmayabiliriz. Bu zikrettiğimiz işin düşünce yönüdür. Bu yönüyle kaza-kader meselesi iman esası değildir. Ancak kaza ve kaderin, hayır ve şer tüm vaki olanların Allah'ın ilmi, dilemesi, kudreti, kontrolü ve yaratması dışında olduğunu düşünmek mümkün değildir. Nitekim yukarıda zikri geçen meşhur Cibril hadisinde belirtildiği gibi hayır ve şer olarak ne varsa her şeyin bilicisi, dileyicisi, yaratıcısı ancak Allah Teala olduğunu kabul etmek imandandır. Ayrıca kaza-kaderle ilgili sıfatlar olarak zikredilen Allah'ın ilmi, iradesi, kudreti ve yaratmasının Kur'an'da mevcut olmadığını söylemek kesinlikle mümkün değildir. Bu yönüyle kaza-kadere iman Kur'an'da istenmektedir ve doğrudan doğruya Allah'a imanla ilgilidir. İşte bu cihetten kaza-kadere iman, imana dahildir ve iman esaslarındandır. Tekrar belirtmekte yarar var ki, bize göre, bu farklı yönlerinden dolayı kaza-kadere iman konusu, açıktan açığa, doğrudan doğruya Kur'an'da iman ediniz, denilen yerlerde zikredilmemiştir.

Muhaddis İmam Buhârî (256/870), *Kitabu'l-ıman*'da iman esaslarına dair açtığı baba (*babu umûri'l-ıman*) el-Bakara suresinin 177. ayetini²⁶ zikretmekle başlamaktadır.²⁷ Bu ayette *Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere iman* vardır. Ancak Cibril hadisiyle ilgili açtığı babta, Peygamber Efendimiz'in (sav) imanı, Allah'a, meleklerle, Allah'a kavuşmaya, peygamberlere, öldükten sonra dirilmeye iman şeklinde anlattığını rivayet etmektedir.²⁸ Bu hadise göre, Tevhid, nübüvvet, melek ve ahiret inancı zikredilmiş olmaktadır.

²⁶ "İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Muttakiler ancak onlardır!"

²⁷ Buhârî (256/870), Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, I-VI, Daru İbn Kesir-Daru'l-Yemame, Beyrut, 1987, I, 12.

²⁸ Buhârî, *es-Sahih*, I, 27.

Ancak İbn Hâcer, aynı hadisin pek çok yoldan diğer rivayetlerini vererek buralarda kaza-kadere imanın zikredildiğini anlatmaktadır.²⁹

Diğer varyantlarıyla birlikte *Cibril hadisinde* Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, hayır ve şerriyle kaza-kaderin Allah'tan olduğuna iman zikredilmekte, pek çok âlim bundan hareketle iman esasını altı olarak vermektedir. İmam Mâtürîdî de bunlardandır.³⁰

Sonuç olarak, Ehl-i Sünnet'in, ilk başta verdiğimiz altı esası iman esası olarak kabul ettiklerini söyleyebiliriz Kaza-kadere, konunun felsefî detayına ve tartışmasına girmeden biraz uzun değinmemizin sebebi, konunun imana bakan yönü ile düşünceye bakan yönünü izah edebilmek içindi. Bunun tekrar belirtilmesinde fayda mülhaza ediyoruz. Nitekim bu düşüncenin bir gereği olarak Ehl-i Sünnet Mutezile'yi, karşı fikri ısrarla savunmasına rağmen tekfir etmemiştir. Zira akide konularından biri üzerinde ihtilaf olmasına rağmen, tartışılan kısmın bizzat akide esası boyutunda değil düşünce boyutunda gerçekleşmiştir. Ayrıca, aradaki ihtilafta, tevatüren sabit olan ve başka türlü anlaşılması kesinlikle mümkün olmayan bir nassın inkarı yoktur; sadece iki tarafında iman ettiği nassların sonuçta nasıl anlaşılacağı üzerinde bir düşünce farklılığı vardır. Anlama ve düşünme farklılığından dolayı ise kimse tekfir edilmemelidir.

b. Mutezile'ye göre dinin esasları

Mutezile'nin dinin esası olarak gördüğü husus beştir:

1. Tevhid
2. Adalet
3. Va'd-Vaid
4. el-Menzile beyne'l-menzele
5. Emr-i bil maruf nehy-i anil münker.³¹

Mutezile, *el-Usûlî'l-hamse* dediği bu beş esası, dinin esasları olarak görmektedir.³² Kâdî Abdülcebbar'ın (415/1024) dediği gibi Mutezile'ye göre

²⁹ İbn Hacer el-Askalanî, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-bârî*, I-XIII, Daru'l-marife, Beyrut, 1379, I, 118-119.

³⁰ Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhid*, s. 393. Ayrıca bk. Bekir Topaloğlu ve diğerleri, *İslam'da İnanç Esasları*, s. 35.

³¹ Kâdî Abdülcebbar'ın *Şerhu'l-Usûlî'l-hamse* adlı eseri bu beş esası açıklamak üzere kaleme alınmıştır.

dinin esasının beş olarak zikredilmesi, bu konularda muhaliflerle olan ihtilaf-lardan dolayıdır. Sıfatları nefyedenler, Dehrîler ve Müşebbihe ile ihtilaf, tevhid konusunun içinde tartışılır. Cebriyye ile mücadele, adalet konusunun içindedir. Mürcie ile tartışma, va'd-vaîd konusundadır. Haricilerle tartışma, el-menzile beyne'l-menzileteyn (iman ile küfür arasında bir yer) konusunda anlatılmaktadır. İmamiyye ile ihtilaf, emr-i bil maruf nehy-i anil münker konusunun içerisinde yer alır.³³ Bu beş esası, adaletten sonra zikredilen üç esas, adalet prensibinin içinde değerlendirilmek suretiyle *adalet ve tevhid* olmak üzere ikiye indirmek de mümkündür.³⁴ Nitekim Mutezile, kendilerinin *ashabü'l-adl ve't-tevhîd* olduklarını her fırsatta söylemektedir. Kâdî Abdülcebbâr'ın oldukça hacimli eserinin adı da mezhebin kimliğini vermeye yeterlidir: *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*.³⁵

Belirtmek gerekir ki Mutezile için, ayetlerde zikredilen ve imanı istenen Allah, melek, kitap, peygamber, ahiret inançlarını iman esası olarak kabul etmiyor, diyemeyiz. Esasen onlar, bu açık iman esaslarını söylemeye bile gerek duymamışlar, ancak bu esaslar üzerine inşa ettikleri akli ilkelere bağlılığa çağırılmışlardır. Mutezile'nin, dinin esası diye sunduğu bu beş esasın, Allah'ın iman etmemizi doğrudan istediği beş esas olmadığını bilmemiz gerekir. Bizim düşüncemize göre bu beş esas, Mutezile nezdinde din ile ilgili en temel beş esas olsa da, dinin ve imanın beş esası değil, mezhebin beş esasıdır. Çünkü dinin esasını yukarıda sıralanan esaslar çerçevesinde beş olarak ele alma, tamamen Mutezilî karakter taşıyan bir şeydir. Zira ne Kur'an'da, ne

³² Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 123-124; İbn Ebi'l-Hadîd (656/1258), Abdülhamid, *Şerhu Nehcu'l-Belâğa*, 10 c.de 20 cilt, Kitaphane-i Ayetullah Mer'aşî, Kum, 1404, XVI, 65.

³³ Kâdî Abdülcebbâr *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 123-124.

³⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 122.

³⁵ Aslında yirmi cilt olan bu hacimli eserin on dört cildi bulunabilmiştir. Bulunabilenler, Mısır'da farklı kişilerin tahkik ve editörlüğünde basılmıştır. Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*'nin, İslâm şeriatının diğer şeriatlara, ümmetin diğer ümmetlere, Mu'tezile mezhebinin diğer mezheplere karşı övüneceği bir kitap olduğunu belirtmektedir. (Cüşemî, Hâkim b. Kerrâme (494/1101), "Şerhu Uyûni'l-Mesâil", *Fazlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mutezile* içinde, tahkik: Fuad Seyyid), Tunus, 1986, s. 369-370) Gerçekten de bu kitap, hemen tüm kelâm konularını içine alan son derece detaylı ve düzenli bir kitaptır. Kâdî Abdülcebbâr, el-Muğnî'yi yirmi senede (360-380) yazdığını, ancak bu kadar gecikmesinde, başka eserler de yazmış olmasının payı olduğunu belirtmektedir. (Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl: el-İmâme, c. XX (I-II)*, (thk. Abdülhalim Mahmud-Süleyman Dünya-İbrahim Medkûr, ed. Taha Hüseyin), ed-Dâru'l-Misriyye li't-te'lif ve't-terceme, Mısır, ts. , XX/II, 258). 1, 2, 3, 10, 18, 19. ciltler halen bulunamamıştır.

dé âhâd olsun mütevatir olsun hadislerde dinin, imanın esaslarının bu şekilde beş olduğunu bildiren hiçbir rivayet yoktur. Mutezilî telakkî/düşünce/anlayış/yorum/akıl, bu beş esasın, dinin en temel noktalarını oluşturduğunu düşünmüştür. Bu düşünceye varırken de Kâdî Abdülcebbâr'ın belirttiği gibi diğer mezheplerle olan tartışması belirleyici rol oynamıştır. Eğer diğer mezheplerle tartışma olmadan dine bakılsa idi, bu beş esasın ortaya çıkması düşünülmeydi. Nitekim Mutezile'den önce dinin esaslarını bu şekilde beş ayırıp da söz söyleyen kimse olmamıştır. Üstelik dinin esaslarını, tartışma ortamlarında değil, bizzat dinin ana kaynaklarının kendi tabîi ortamlarında arayıp bulmak gerekir. Zira din ve esasları, zamana, mekana, tartışma ortamlarına göre değişken bir yapı arz etmez. Bununla birlikte kabul etmeyeninin kafir sayılmadığı telakkî ve yorumlar ise zamana, mekana, ilmî ortama, kişilere ve mezheplere göre farklılık gösterebilir.

Görüldüğü gibi karşılıklı tartışmalar içerisinde ve diğer mezheplere bakarak geliştirilmiş bir usulüddin önümüze çıkmaktadır. Kelamın, akide haline getirilip avamın bile bilmesi istenen inanç esasları haline dönüştürüldüğünün misalini Mutezile cephesinden Kâdî Abdülcebbâr'da rahatlıkla görmekteyiz. Kâdî, iman esasları ve dinin asılları olarak Kur'an'da zikredilen açık esasları değil, Mutezile'nin formüle ettiği mezhep esaslarını öne sürmektedir. Kur'an'da Allah'ın tek olduğu anlatılmaktadır. Ancak Mutezile'nin tevhidden anladığı ve inanılmasını istediği husus, Allah'ın sıfatlarının nasıl anlaşılacağı konusudur. Mutezile'nin de kabul ettiği gibi Kur'an'da Allah'ın sıfatları vardır. Ancak Kur'an, Allah'ın sıfatlarının zatıyla ilişkisinin ne olduğundan asla söz etmemektedir. Kâdî Abdülcebbâr ise, Allah'ın söz etmediği ve istemediği bir konuda mezhebin anlayışını dinin esası olarak takdim edebilmektedir. Sıfatlar konusunun tevhid içerisine dahil edilmesinin tamamen muhaliflerin tutumuna bakarak vaki olduğunu söyleyen de bizzat Kâdî Abdülcebbâr'dır.

Sonuç itibarıyla, biraz sonra Kur'an'da zikredilen iman esaslarını sayıp döktüğümüzde görülecek ki, Mutezile'nin esasları, sadece ve sadece mezhebin esaslarıdır; tarihteki düşünce çekişmeleri içerisinde gelişmiş, şekillenmiş ve formüle edilmiş beşerî anlama ve yorumlama çabalarının ürünüdür. Bunları din ve iman diye anlatmak hiç de doğru değildir. Nitekim Mutezile'nin bu konudaki en büyük yanlışlarından birisi tevhid konusu içinde ele aldıkları halku'l-Kur'an (Kur'an'ın yaratılmışlığı) meselesini akide konusu haline getirip, Abbasiler

döneminde devlet adamlarından aldıkları destek ile âlimleri ve halkı buna inanmaya çağırmaları, kabul etmeyenleri işkencelere tabi tutmaları, âlimlere büyük eziyetler yaptırmalarıdır.³⁶ Adalet konularının en önemli tartışma alanı olan kaza-kaderin mahiyetinin ne olduğu konusu da iman esası olacak nitelikte değildir. Esasen her müslüman bilir ki, var olan her şeyin yaratıcısı Allah Teala'dır. Allah'ın ilminden hiçbir şey gizli kalmaz. İnsanlar da yaptıklarında serbesttirler ve hesaplarını vereceklerdir. Geri kalan tartışma, tarihte de görüldüğü gibi konu üzerinde aklî izah doğrusunu kimin nasıl yakalayacağıdır. Nitekim Ehl-i Sünnetin kaza-kadere bakışı Mutezile'den farklıdır. Şimdi, bunlardan hangisi düşüncesinden dolayı dinin dışında kalacaktır?

c. Şia'ya göre iman esasları

En temel ve asgari ifadelerden başlarsak bazı Şîî âlimler, İmamiyye'nin inanç esaslarını üç gurupta toplamaktadırlar. Çağdaş âlimlerden Tabatabaî ve Fadlallah usulüddini, 1- tevhid, 2- nübüvvet, 3- ahiret(mead) olarak belirtmektedirler.³⁷

Allame Meclisî (1110/1699) ise biraz farklı bir ifade ile, Şia'ya göre iman esaslarını üç başlıkta ele almaktadır: Tevhid, adalet, peygamberlere ve imamlara iman.³⁸ Meclisî'nin zikrettiği üçlü taksime rağmen, mead konusunu adalet ilkesinin içerisinde gördüğünü söyleyebiliriz. Zira Allah'ın adaleti gereği olarak dünyadaki amellerin karşılıklarının verildiği gün kıyamet günü olduğuna göre mead inancını, adalet inancıyla birlikte değerlendirebiliriz. Melek inancını da peygamber inancının bir gereği olarak görebiliriz.

³⁶ Kur'an'ın yaratılmışlığını kabul etmeyenlerin kendilerini sünnete nispet etse de, hakkın ve cemaatin kendileriyle olduklarını iddia etseler de bunların, insanları aldattıklarını halbuki Kur'an'ın bu kimseleri yalanladığını söyleyen Halife Me'mûn 218/833'te cereyan eden mihne olaylarında, Kur'an'ın mahlûk olduğunu kabul etmeyenlerin fetva ve rivayetten men edilmelerini emretmiş, şahitliklerini kabul etmemiş, âlimleri cahillik, din tüccarlığı, gösterişçilik yapmakla suçlamış, onları ümmetin en şerlileri olarak ilan etmiş, imanları eksik, yalan önderleri gibi vasıflarla nitelemiş, aşağılamış, hatta Kur'an'ı mahluk olduğunu söylemeyen âlimlerin bu tavırlarını küfür, ilhad, şirk gibi ağır ithamlarla değerlendirmiş, ölümlerini isteyecek kadar ileri gitmiştir. (Taberî (310/922), Muhammed b. Cerir, *et-Tarih*, I-V, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1407, V, 188-195; Suyutî (911/1505), Celâleddin Abdurrahman b. Ebu Bekir, *Târîhu'l-Hulefâ*, tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, 1989, s. 311.)

³⁷ Tabâtabaî, *İslam'da Şia*, s. 104; Fadlallah, <http://www.bayynat.org/www/arabic/qaed/imama.htm>.

³⁸ Allame Meclisî (1110/1699), *Bihâru'l-envâr*, I-CX, Müessesetü'l-vefa, Beyrut, 1404, LXVI, 128.

Bu yorumlarımıza rağmen, Meclisî'nin ifadelerinde mezhepçiliğin ağır bastığını tespit etmemiz gerekmektedir. Zira Meclisî'nin, ahiret inancına yer vermeden imameti iman esaslarının içine yerleştirmekte acele ettiği görülmektedir. Halbuki Kur'an'da ahiret inancının gücü, imamet konusuyla mukayese bile edilemez. Ayrıca, İslam dininin inanç esasları sayılırken, orada imametnin zikredilip de, ahiretin zikredilmemesi hiç uygun düşmemiştir. Kur'an'ın bize anlattığı iman esaslarına baktığımızda bu tutumu izah edemeyiz. Maalesef aşırı mezhepçi bir yaklaşımı, kendisini buna sürüklemiş olmalıdır.

Tabatabâî *İslam'da Şia* adlı eserinde biraz daha geniş olarak inanç esaslarını şu şekilde belirtmektedir:

1. *Allah'ı tanıma* (Varlık ve hakikat açısından dünyaya bakış, İnsan ve dünya ilişkileri açısından dünyaya bakış, Allah'ın birliği, Allah'ın zatı ve sıfatları, Allah'ın sıfatlarının anlamı, sıfatlarla ilgili açıklama, fiili sıfatlar, kaza ve kader, insan ve ihtiyar).³⁹

2. *Peygamberleri tanıma* (Genel hidayet, özel hidayet, akıl ve kanun, vahiy denen gizli şuur, peygamberler ve ismet, peygamberler ve semavi din, peygamberler ve vahiy ile nübüvvetin delilleri, peygamberlerin sayısı, şeriat sahibi ülü'l-azm peygamberler, Hz. Muhammed'in peygamberliği, Peygamber-i Ekrem ve Kur'an).⁴⁰

3. *Ahireti Tanıma* (İnsanın ruh ve bedenden oluşması, ruhun hakikati, İslam açısından ölüm, berzah alemi, kıyamet ve ahiret, yaratılışın sürekliliği yani mahlukatın Allah'ın yaratmasıyla varlıklarını devam ettirmesi).⁴¹

4. *İmamı tanıma* (imamın anlamı, İslam hükümetinde peygamberlerin halifesi ve imamlık, ilahi öğretilerde imamet, imam ve nebi arasındaki fark, amellerin batnında imamet, İslam liderleri ve imamlar, on iki imam, özel naibler).⁴²

Görüldüğü gibi ilk başta verdiğimiz üçlü gurupta peygamberlik, imameti; Allah'ı tanıma (tevhid) ilkesi ise adaleti içine almaktadır. Tabatabâî'nin buradaki ifadesine bakarsak inanç esası olarak sunulan başlık dörttür. Benzer tasnif daha önceden Molla Ahmed Mukaddes Erdebilî (993/1585) tarafından yapılmıştır. Müellif, *Akâidü'l-İslam* adlı eserini Şia inançlarına hasretmiş, Şii

³⁹ Tabâtabâî, *İslam'da Şia*, s. 122-137.

⁴⁰ Tabâtabâî, *İslam'da Şia*, s. 138-159.

⁴¹ Tabâtabâî, *İslam'da Şia*, s. 160-173.

⁴² Tabâtabâî, *İslam'da Şia*, s. 174-220.

akidesini toplam 60 sayfada *tevhid* (*Vacibü'l-vücut'un isbatı, subutî sıfatlar, selbî sıfatlar*), yaklaşık 30 sayfada *nübüvvet*, 180 sayfada *imamet*, yaklaşık 30 sayfada *mead* (*ahiret bilgileri*) olarak açıklamıştır. Buna göre Erdebilî'nin Şia inançlarını *tevhid, nübüvvet, imamet, mead* olarak dört grupta ele aldığını görüyoruz.⁴³

Şia'nın kabul ettiği iman esaslarını en geniş ve tam bir şekilde Şeyh Müfid'den (413/1022) öğrenmekteyiz. Buna göre Şia'nın kabul ettiği inanç esasları 1- tevhid, 2- adalet, 3- imamet, 4- nübüvvet ve 5- mead olmak üzere beştir.⁴⁴

Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh el-Kummî'nin (381/991), yukarıda zikredilenlerden biraz daha farklı bir şekilde anlattığı Şia akidesini şöyle özetleyebiliriz: Tevhid, nübüvvet/peygamberlere iman, meleklerle iman, kitaplara iman, imamlara iman, ahirete iman.⁴⁵

Kanaatimizce, yaşadığı devir itibarıyla zikrettiğimiz âlimlerden önce gelen Şeyh Sadûk'un akide ile ilgili söyledikleri, Erdebilî ve Meclisî'ye bakarak Kur'an'a daha yakındır. Meleklerle ve kitaplara imanı özellikle zikretmesi bunu açıkça göstermektedir.

Esasen, Şia'nın iman esaslarından gördüğü imamet, Kur'an'da doğrudan *iman etme* kelimesine bağlanan bir akide konusu değildir. Nasslarda imameti doğrudan ve açıkça gösteren hiçbir ifade yoktur. Delil getirilen nassların hepsi, izah edilmek için hep başka desteklere muhtaçtır. Zira imametle hiç ilgisi bulunmayan ayetler, ancak Şiî kaynaklarda geçen birtakım sebab-i nüzullerle özel manalara büründürülmektedir.

Burada, Şia tarafından imamete işaret ettiği ısrarla vurgulanan bazı ayetleri zikretmemiz, ayetlerin imameti ne kadar gösterdiği hakkında bizi fikir sahibi yapmaya yetecektir. Ayrıca daha aydınlatıcı olur düşüncesiyle, sadece

⁴³ Bk. Erdebilî (993/1585), Molla Ahmed Mukaddes, *Akaidü'l-İslam*, Hazırlayan: Mirza Rasul İsmailzade, Hüda Neşriyyatı, Tahran, 1380. Müellifin akideyi anlatırken Allah inancına 60, peygamberlik inancına 30, ahiret inancına 30, imamet inancına 180 sayfa ayırması dikkat çekicidir. Tüm inançlara ayrılan sayfa adedi toplansa bile, yine de imamet inancı kadar anlatım yeri bulmamaktadır. Burada iki şeyi düşünmek mümkündür. Birincisi ya Kur'an, sünnet ve akıl her taraftan imamete o kadar çok işaret ediyor ki müellif mecburen bunları kitabına almak zorunda kaldığından çok yer işgal etmiş. İkincisi ise, imamet inancı hakkında o kadar çok şüphe var ki bunun ispatlanması için çok konuşmak gerekmiştir.

⁴⁴ Şeyh Müfid, Muhammed b. Numan (413/1022), *en-Nüketü'l-itikadiyye*, Kum, 1413, s. 16-46.

⁴⁵ Şeyh Sadûk (381/991), İbn Bâbeveyh el-Kummî, *el-Emalî*, İntişârât-ı kitaphane-i İslâmiyye, İran, 1362, s. 639-640.

Şia'nın delil olarak gösterdiği kısımları değil, ayetin bütünü vermek istedik. Altı çizili kısımlar Şia'nın konuyla ilgili vurguladığı yerlerdir:

1- *حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ وَالْمُتَحَنِّقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالطَّيْحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبْعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكَ فِسْقُ الْيَوْمِ الَّذِي تَكْفُرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضَيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ*

1- “Leş, kan, domuz eti, Allah’tan başkasının adı anılarak kesilen; boğulmuş, vurulmuş, yukardan düşmüş, boynuzlanmış, canavar yırtmış olup da canlı iken kesmedikleriniz; dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanan hayvanlar ve fal oklarıyla kismet (şans) aramanız size haram kalındı. Bunların hepsi doğru yoldan çıkmaktır. Bugün kâfirler, dininize karşı ümitsizliğe düşmüşlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım. Size din olarak İslâmı beğendim. Kim açlıktan daralır, günaha istekle yönelmeden bunlardan yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Çünkü Allah bağışlayan, merhamet edendir.” (el-Maide 5/3)⁴⁶

Zahirinde imametle ilgili hiçbir açıklık olmamasına rağmen bu ayet, Şii kaynaklarda Gadir Hum olayı ile alakalandırılır ve Şia’ya göre dinin kemale ermesi, tamamlanması ancak Hz. Ali’nin imamlığa tayini ile sonuçlanır. Aksi takdirde din noksan kalmış olur.⁴⁷

2- *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ * إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ * وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ*

2- “Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allâh, yakında öyle bir toplum getirecek ki (O) onları sever, onlar da O’nu severler. Mü’minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allâh

⁴⁶ Bk. Küleynî (329/941), Ebu Cafer Muhammed, *el-Kaşı*, I-VIII, Daru’l-kütübî’l-İslamiyye, Tahran, 1365, I, 199; Şeyh Tûsî (460/1068), Ebu Cafer Muhammed b. Hasen, *Tehzibü’l-ahkâm*, I-X, Daru’l-kütübî’l-İslamiyye, Tahran, 1365, I, 145.

⁴⁷ el-Ayâşî (320/932), Muhammed b. Mesud, *Tefsiru’l-Ayâşî*, I-II, Çaphane-i ilmiyye, Tahran, 1389, I, 292-293; Şeyh Sadûk, *el-Emalî*, İntişârât-ı kitaphane-i İslâmiyye, İran, 1362, s. 2, 191, 354; İmâduddin Taberî (553/1158), *Beşâratü’l-Mustafâ*, Kitaphane-i Hayderiyye, Necef, 1383, s. 211-212; Seyyid Şerafüddin Hüseyinî Esterâbâdî (940/1533), *Te’vilü’l-ayâti z-zâhira*, İntişârât-ı camia-i müderrisin, Kum, 1409, s. 151.

yolunda cihâd ederler, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar. Bu, Allâh'ın bir lutfudur, onu dilediğine verir. Allâh'ın (onu) geniş, (O), bilendir. * Sizin dostunuz Allah, peygamberi, namaza devam eden ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek zekat veren mü'minlerdir. * Kim Allah'ı, O'nun Rasûlünü ve mü'minleri dost edinirse, (iyi bilsin ki) Allah'ın taraftarları galip geleceklerdir. " (el-Maide 3/54-56)

Şîi kaynaklar, Hz. Ali'nin, rüku halinde iken zekat verdiği rivayetlerine bakarak 55. ayetin onun hakkında indiğini ve bu ayetin daha başka yollarla da desteklenmesi suretiyle Hz. Ali'nin imamlığına delil olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴⁸

Dolayısıyla Şia'nın bu ayete verdiği meal de farklılaşmaktadır. Mesela Abdülbaki Gölpınarlı tercümesi şöyledir: "Sizin dostunuz, sahibiniz, ancak Allah'tır ve Peygamberidir ve inananlar, namaz kılanlar ve rükû ederken zekât verenlerdir."⁴⁹

3- يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

3- "Ey şanlı Rasûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun peygamberlik görevini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah, kâfirler toplumunu doğru yola iletmez. " (el-Maide 5/67)

Bu ayetin de Gadir Hum'da indiği ve Hz. Ali'nin imametine işaret ettiği ileri sürülür.⁵⁰

Ayetlerin nerede ve ne zamana nazil oldukları konusuna girmeden belirtirsek, her şeyden önce imamet, Gadir Hum olayı ile ilgilendirilmesini ve sebep-i nüzulden hareketle Maide suresinin 3, 55 ve 67. ayetlerinin imamete delil olarak ileri sürülmesini gerçekten uzak bir yorum olarak görüyoruz. Zira başka bir yere bakmaya gerek kalmayacak derecede açık olması gereken iman esaslarını, kıyaslandığında hiçbir zaman Kur'an gibi kesinlik arz etmeyen, kimi zaman üzerinde mezhep mensupları dışında birliktelik bulunmayan, kimi zaman da farklı rivayet ve yorumlara açık olan tarihî olaylara

⁴⁸ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 288, 289. Seyyid Şerafüddin, *Te'vilü'l-ayâti'z-zâhira*, s. 156; Seyyid b. Tavus (664/1266), *et-Tahsîn*, Müessesesi-i dari'l-kitab, Kum, 1413, s. 581-582.

⁴⁹ Tabâtabâî de *el-Mizan* adlı tefsirinde aynı anlamı vermiştir. Tabâtabâî, *el-Mizan fî tefsiri'l-Kur'an*, I-XX, Daru'l-kütübi'l-İslamiyye, Tahran, 1397, VI, 12.

⁵⁰ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 289; Seyyid b. Tavus, *et-Tahsîn*, s. 580

teslim etmek son derece yanlıştır.⁵¹ Sebeb-i nüzul, Kur'an'ın anlaşılmasına katkı sağlar, ama manayı oraya hapsedmez. Eğer bir iman esasını sebeb-i nüzule bağlarsak bu, Kur'an'ın, kendi lafzının iman esaslarını açıkça anlatmada yeterli olmadığı gibi bir manaya çıkar gelir. Amelî konuların detaylarında mutlaka sünnete bakmak gerekse de iman esaslarında Kur'an lafzı son derece açıktır.

Nitekim Kur'an'da Allah inancı, peygamberlik inancı, ahiret inancı anlatılırken, ilgili ayetlerden doğrudan doğruya bu inançları anlar ve görürüz. Mesela Allah inancının, peygamberlik inancının ve ahiret inancının anlatıldığı ayetlere baktığımızda hiçbir zaman sebeb-i nüzule veya başka delillere ihtiyaç hissetmeden hemen orada iman edeceğimiz gerçeği anlarız ve biliriz. Bu konularda ilgili ayetleri, çalışmamızın son ana başlığı altında zikrettiğimizde iman esaslarının ne kadar da açık bir şekilde beyan buyurulduğu hemen görülecektir. Ama İmamete işaret ettiği söylenen ayetlerin hepsinde, imamete delil olduğunun ispatlanması için hep başka yerlere gitmek gerekmektedir. Bu da en baştan akidenin açık seçik Kur'an'dan anlaşılır olması ilkesine ters düşmektedir. Dolayısıyla imamet, dinin değil, en fazla mezhebin bir esası olması daha uygun düşmektedir. Zira iman ne olduğunu bildirme Allah'a, yorum ve anlama bize aittir. Din Allah'a, mezhep bize aittir. Anlama ve mezhep, din ve iman esasları üzerinde yürüse de, sonuçları bize aittir, biz ise görüşümüzü ve anladığımızı din gibi sunma hakkına sahip değiliz. Sadece “doğru bildiğimiz budur” diyebiliriz; “bunun dışındaki kabuller küfürdür” diyemeyiz.

Vazgeçilmez bir kesinlik bildirmemesinden olsa gerek, imamet inancının, Şia'nın en bariz ayırıcı vasfı olmakla birlikte mezhep içerisinde, dinin mi, yoksa mezhebin mi esası olduğuna dair farklı görüşler vardır.

Allah inancı gibi, peygamberlik inancı gibi, ahiret inancı gibi asla kesinlik bildirmeyen imamet, bu karakterinden dolayı olsa gerektir ki, Ayetullah el-uzma Seyyid Hüseyin Fadlallah, diğer Şîî âlimlerden farklı olarak imameti, dinin değil mezhebin esası olarak kabul ettiğini belirtmektedir. Ona göre eğer imamet dinin esası olarak kabul edilirse, imamet, iman

⁵¹ Yusuf Şevki Yavuz, “İmamiyye'nin Usûlü'd-din'e İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *Tarihte ve Günümlükte Şîilik Sempozyumu* içinde, İlmî Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 684. Değerlendirmenin tamamı için bk. s. 667-689.

esası olduğunu kabul etmeyen birisi dinin dışında/kafir kabul edilmiş olacaktır. Eğer imamet mezhebin esası olarak kabul edilirse, imameti kabul etmeyen başka birisini Müslüman olarak görmek gerekecektir. Demek ki, günümüz Şîî âlimlerinden Fadlallah, imamet dinin bir esası değil, mezhebin esası olduğu görüşünü kabul etmekte, dolayısıyla imameti kabul etmeyenlerin, dinin değil mezhebin dışında olduklarını belirtmektedir. Buna göre imameti kabul etmeyen kimse Şîî değildir, ancak o kişinin Müslüman olmadığını söylemek mümkün değildir. Mezhebin esaslarından birine inanmasa da bir kişi müslümandır, ona kafir denilmesi kesinlikle yanlıştır. İmameti kabul etmeyen bir müslüman hakkında Şia tarafından en fazla söylenebilecek şey, onun yanlış yolda ve bidat üzerinde olduğudur. Bu konuda Ayetullah Mekârim Şîrâzî'nin de Fadlallah gibi düşündüğünü görüyoruz.⁵²

Fadlallah ve Mekârim Şîrâzî'nin görüşünün, hem imamet gerçeği açısından, hem de dünya müslümanlarının sosyal ve siyasal gerçeği açısından daha uygun olduğu açıktır.

Bununla birlikte Şia'nın genelinin imamete, mezhebin değil, dinin esası gözüyle baktıklarını söylemek gerekir. Küleynî (329/941), İmam Cafer'in (148/765), Hz. Ali'nin (40/661) ve vasilerin imamlığına iman etmeyenlerin ebedi cehennemde olacaklarını söylediğini zikretmekte ve bu konuda pek çok ayetle delil getirmeye çalışmaktadır. Ayetlerden bazısının meali şöyledir: *"Hayır! Kim bir kötülük eder de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar."* (el-Bakara 2/81); *"Onlar kendilerine meleklerin gelmesini mi yoksa Rabbinin gelmesini mi, yoksa Rabbinin bazı mucizelerinin gelmesini mi bekliyorlar? Rabbinin bazı mucizeleri geldiği gün, daha önce iman etmemiş ya da imanı doğrultusunda bir hayır kazanamamış olan kimseye o günkü imanı bir fayda sağlamaz. Onlara de ki; Bekleyin bakalım, biz de bekliyoruz."* (el-En'am 6/158).⁵³ Şeyh Müfid olarak meşhur Muhammed b. Numan (413/1022) da, Küleynî ile paralel tarzda, imamlardan birinin imamlığını reddeden kişinin

⁵² Fadlallah'ın bu görüşünü kendisinin resmi internet sitesinde verdiği bilgilerden anlıyoruz: <http://www.bayyinat.org/www/arabic/aqaed/imama.htm>. Prof. Dr. Ali Özek, Ayetullah Mekârim Şîrâzî'nin 1991'de Kum'daki görüşmeleri esnasında kendilerine, imamet inancının müslüman olmanın değil, Şîî olmanın şartı olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Bk. Ali Özek, "İmamiyye-İsnâaşeriyye Şiası ve Tefsir Anlayışı", *Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, İlmi Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 216.

⁵³ Bk. Küleynî, *el-Kaфі*, I, 428-429.

kafir olduğunda ve ebedi cehennemi hak ettiğinde İmamiyye'nin ittifak ettiğini söylerken imameti inkarı, Allah'ın vacip kıldığı farzlarından birini inkarla eş tutarak zikretmektedir.⁵⁴ İşin doğrusu, ayetlerin Hz. Peygamber döneminde Küleynî'nin anlattığı şekilde anlaşılmadığı kesindir. Çünkü ne Hz. Peygamber'in bu manada bir söz söylediği rivayeti vardır, ne de herhangi bir sahabe'nin bu konuda bir görüşü vardır. Ayrıca ayetlerde bu iddiayı destekleyecek bir açıklık da yoktur. Tamamen zihinde kabul edilen bir meselenin, umumi ifade niteliği taşıyan ayetlerin içine doldurulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu yorumların İmam Cafer'e ait olmaması pek muhtemeldir.

Şii âlimlerin dedikleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde Ehl-i Sünnet ve Şia, imamet dışındaki ana iman esaslarında birleşmektedirler. Kelamî ve yorumsal farklılıklar, müminleri bölücü ve ayırıcı karakterde olmamalıdır. Şerafeddin Gölcük'ün deyiimiyle imamet meselesi ve ona bağlı konular bir tarafa bırakılırsa Şia'nın usulüddin'inin Kur'an-ı Kerim'e dayandığını söylemek mümkündür.⁵⁵ Ehl-i Sünnet gözüyle bakıldığında -bidat ve yanlış yola girme olarak nitelense de- imameti iman esası haline getirme küfür olarak nitelenmez. Zira iman esası ile mezhep esası birbirinden ayrı değerlendirilir ve imamet, Şia'nın dinin esası olarak görmesine rağmen, mezhebî bir kabul olarak ele alınır. İmamet'in dinin değil, mezhebin esası olduğu konusunda Fadlallah ve Ehl-i Sünnet'in birleştiklerini görüyoruz. Ancak, bir taraf imameti kabul edenlerin bidate düştüğünü söylerken, diğer taraf imameti reddedenin bidate düştüğünü ileri sürerek birbirinden ayrılmaktadır. Fakat bu ayrılık dinden ayrı kalmayı gerektiren türden değildir. Görüyoruz ki, aynı dinin içinde kalan müslümanların dine ait olanla mezhebe ait olan birbirine karıştırmamaları çok isabetli olmuştur. Bu konuda biraz daha detaylı bilgileri ilerleyen bölümlerde vermeye çalışacağız.

İman esası ile mezhep esasının mahiyetini bilmek, olması gerekenle olması muhtemel olanı, imanla düşünceyi birbirinden ayırt edebilme imkanı verecektir. Bununla birlikte Ehl-i Sünnet, Mutezile ve Şia'nın, inanç esası ya da inancın bir parçası olarak ileri sürdükleri hususların gerçekte iman esası mı, mezhebin esası mı olduğunu ele almak uygun olacaktır.

⁵⁴ Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, Kum, 1413, s. 44.

⁵⁵ Şerafeddin Gölcük, "Avni İlhan'ın Şia'da Usulüddin Konulu Tebliğine Müzakere", *Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu* içinde, İlmi Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 444.

3. İman Başkadır, Telakki Başkadır

Lafzının Allah'a ait olmasında ihtilaf olunmayan Kur'an, ayetlerinin manaya delaleti bakımından iki kısımda ele alınabilir. Birincisi, manaya delaleti kesin ve kat'î olan ayetler. İhlas suresi ayetlerini buna misal verebiliriz: "*1-De ki; O Allah tektir. 2-Allah eksiksiz, sameddir (Bütün varlıklar O'na muhtaç, fakat O, hiç bir şeye muhtaç değildir. 3-Doğurmadı ve doğurulmadı. 4-O 'na bir denk de olmadı*" (112/1-4). İkincisi manaya delaleti açık olmayan ayetler. "*Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir.*" (el-Feth 48/10) mealindeki ayeti buna misal verebiliriz. Birinci guruba giren ayetlerin içeriği hakkında hiç ihtilaf vaki değildir. Ancak ikinci guruptaki ayetlerin tevil edilip edilmemesinde, yani mananın herhangi beşeri bir keyfiyete benzetmeksizin olduğu gibi bırakılması ile Allah'ın zatına uygun bir biçimde tevil edilmesi arasında ihtilaf edilmiştir. Selefî âlimler, bu ayetlerin tevil edilmesine kesinlikle karşı çıkarken ve bunların beşerî manalarda olduğu zannedilmeksizin olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğini düşünürken⁵⁶, Mutezile ile sonraki dönem Eş'arî ve Mâtürîdî âlimleri bu tür ayetleri tevil etmekte bir sakınca görmemişlerdir. Gazzâlî (505/1111), tevil kabul eden âlimlerdendir.⁵⁷

Birinci gurup ayetleri iman, ikinci gurup ayetleri telakki/düşünce ve tefekkür ile kabul edilen diye iki kısımda ele alabiliriz. Her iki durumda da ayetlerin Allah'tan geldiğine kesin iman gereklidir. Bu yön, peygamberin Allah'tan getirdiği şeylere/kitaplara imanla ilgili yöndür. Ancak kitabın içinde zikredilenlere iman yönüne gelince; bazı ayetler, olduğu şekilde bırakılabileceği gibi, tevil edilmesi gerekli diye de düşünülebilir. Bazı âlimlerce tevil edilmesi gerekli görülen ayetlerin müevvel (tevil edilmiş) manasına iman, İhlas suresinde beyan buyurulan İlahî vasıflara imanla aynı değerdedir. Zira tevil etme durumunda, tevil edenin telakkisi işin içine girmektedir. Tevilin doğru yapıp yapılmaması bir yana, tevilin yapılmasına karşı olan selefî âlimlere göre yapılan tevil, sonuçta tevil yapanın telakkisidir, ayetin zahirine teşbihsiz iman gerekirken, onu mecrasından çıkarmasıdır.

Bununla birlikte her iman, aynı zamanda bir telakkidir. Biz, elbette aklımız ve anlayışımız olmadan robot gibi ayetleri kabul ve onlara iman

⁵⁶ İbn Teymiyye (728/1328), Ahmed b. Abdülhalim, *el-Akidetü'l-vâsitiyye*, er-Riâsetü'l-âmmeli idârâtü'l-bühûs ve'l-iftâ, Riyad, 1412, s. 19-29.

⁵⁷ Bk. Gazzâlî, *Kavâidü'l-akaid*, s. 165-168; a. mlf., *Faysalü't-Tefrika*, s. 127-129.

edemeyiz. Nass ile aramıza, imanımız ile aramıza akıl mutlaka girmektedir. Burada akıl derken, Allah'ın gönderdiği lafız ile, lafzın işaret ettiği mana arasında zorunlu olarak bağ kuran anlama, derk eyleme gücünü kastediyoruz. Fakat, nasslardan yorum yapan, manayı zahirin dışında anlamaya sevk eden, muhakeme ve kıyas yapan, yoruma giden ve hüküm veren anlamındaki akıl ise telakkî eden akıl olarak ifade etmek istiyoruz. Buradan hareketle imanın akıl aracılığı ile gerçekleşmesine, bir çeşit algılama gücü/telakkî ile mevcut olmasına rağmen, her telakkîyi yani anlamada ortaya çıkan yorumları ve ictihadları iman esası olarak görmemek gerektiğini belirtmek istiyoruz. Nasslar üzerinde, aklî yorum ve ilk görünen mananın dışında başka bir manayı delille kabul etme devreye girdiğinde, cehd ve ictihad sonucu burhan ehlinin yaptığı bu işe, iman etmenin vacip olduğunu söyleyemeyiz. Eğer tevil edilmiş hakikatlere iman vaciptir dersek, seleflerin imanını tam değildir, ya da yoktur gibi bir mana çıkar ki, yanlışlığı ortadadır.

Neyin iman, neyin telakkî olduğunun nasıl belirlenmesine gelince,

a) Kur'an'da açıkça "*iman edin*" denilen yerlerle, "*kim bunları inkar ederse*" şeklinde gelen ayetler açıkça iman istenen esasları bildirmektedir.

b) Tevile gerek kalmadan tüm müslümanların manasında ittifak ettiği nassların içeriği iman esası olarak alınmalıdır. Ama tevile veya başka anlamalara kapı açan nassların içeriği, yorum devreye gireceğinden, iman esası gibi değil, iman kabul edişle alakalı görülmelidir. Böyle düşünülmelidir ki, başka türlü telakkî eden birisini iman dışında görmeyelim. Bu esaslarla ilgili de olsa suali biz sorup biz cevap aktarıyorsak işte o zaman ortaya çıkan sonuç telakkidir. Biz telakkînin olmamasını değil, telakkî/yorum ile sonuçlanan bir hususun dönüşü olmayan iman esası gibi takdim edilmemesi gerektiğini vurgulamak istiyoruz.

Her ne olursa olsun felsefe yaparak akide oluşturmak doğru değildir. Ama akidenin felsefesini yapmak doğrudur. Akıl bunun hikmetlerini, aklî düzeyde nasıl ifade edileceğini bir bilgi felsefesi içerisinde araştırabilir. Şu durumda akide-kelam alakasında iki durumla karşı karşıya bulunmaktayız: Birincisi, Kur'an'da doğrudan akideye konu olan bir hususun kelam ilmi çerçevesinde felsefî izah ve yorumlarının yapılması. İkincisi, Esasen Kur'an'da akide konusu olarak zikredilmeyen ve akidenin değil, beşerî yorumun sonucu olan ve kelam ilmiyle alakası olması gereken konuların akide konusu haline getirilmesi. İlke

düzeyince vermeye çalıştığımız bu bilgileri bazı örneklerle açmamız, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

4. İman Esası mı? Mezhep Esası mı ?

Mezheplerin öne sürdükleri esasların, gerçekte mezhebin mi, yoksa dinin mi esasları/usulü olduğunu bilmek son derece önemlidir. Zira mezhep usulü olarak iman telakkisi/esası diye kabul edilen bir hususu, başka düşüncedeki bir gurup ya da kişi kabul etmezse mezhebin dışına çıkmış olur, ama imanın dışına çıkmış olmaz. Ama dinin usulünün kabul edilmemesi karşı tarafı dinin dışında görmeye sevk eder. Bazı hususlar var ki, bunların imana konu olduğu Kur'an'da doğrudan zikredilmektedir. Allah, melek, kitap, peygamber, ahiret inancı gibi. Bu konuda İslam içindeki mezheplerin ihtilafı yoktur.

a. İmamet

Gerçekte, “imamete inanın” gibi Kur'an'da herhangi bir akide konusu yoktur, buna rağmen mezhebin telakkilerine göre akide konusu haline getirilmiş bir imamet vardır. Kur'an'da, “Kur'an mahluk mu değil mi” diye bir akide konusu da yoktur, ama mezheplerce kabul ya da reddedenin, mümin ya da kafir olarak görüldüğü akideleştirilmiş bir halku'l-Kur'an konusu vardır.

Mutezile'nin, Kur'an'ın mahluk olduğu iddiasını akide konusu haline getirmesiyle, Şia'nın imameti akide konusu haline getirmesi birbirine çok benzemektedir. Her iki durumda da açıkça Kur'an'da zikredilmeyen kelamî bir konu, hatta imamet gibi sonuçta insanların dünya işlerinin idaresiyle ilgili siyasî karakterli bir konu akidenin içine girdirilmiş, bunlara inanmayanların küfrü üzerinde durulmuştur. Her iki taraf da, açıkça Kur'an'da zikredilmeyen bu iddialarını yine Kur'an'dan getirmeye çalıştıkları delillerle ispatlamaya çalışmışlardır. Mukayese yapmak gerekirse Mutezile'nin tevhid ile alakalı Kur'an'ın mahluk olduğuna dair iddiası, Şia'nın nübüvvetle alakalı imamet iddiasına göre daha teolojiktir, siyasetten daha uzaktır. İmamet, Şîî iddialara bakıldığında tamamen nass kaynaklı ve teolojik bir karakterle birlikte sunulsa da, sonuçta imametnin mahiyeti tamamen siyasidir. Yani Kur'an'ın mahluk olması, tesir alanı itibariyle tamamen enfüsi bir durumken, imamet inancı sonuçları itibariyle doğrudan topluma yönelik tesirleri olan bir inançtır. Dikkat edilmelidir ki, bir iddianın bir takım siyasî amaçlarla kullanılması

veya kullanılmış olması ayrı, iddianın bizzat kendisinin doğrudan siyasi mahiyet arz etmesi ayrıdır.

Zira Kur'an'ın mahluk olduğu iddiasıyla tarihte meşhur olmuş Mutezile mezhebi, neredeyse tamamen zihinsel ve kalbî nitelik taşıyan bu inancını siyasî bir arenaya taşıyarak, konuyu siyasallaştırmıştır. Ama bu, halku'l-Kur'an konusunun mahiyet itibariyle siyasi olduğunu göstermez. İmamette ise siyasal karakterli bir konu, akideleştirilmiştir. Zira, imamet konusu, Kur'an'da doğrudan imanı emredilen bir mesele değildir. Biz, bu konunun, felsefesi yapıldıktan, yorucu izahlar getirildikten sonra akideleştirilen bir konu olduğunu düşünüyoruz. En başta gelen delilimiz şudur: Kur'an-ı Kerim'de *iman* kelimesi ile imamet kelimesinin yan yana kullanıldığına rastlamak mümkün değildir.

b. Sıfatlar ve halku'l-Kur'an

Kelamî ve felsefî konuların akideleştirilmesine misal verilebilecek diğer iki meşhur konu, Allah'ın sıfatlarının zatının aynı mı gayri mi olduğu meselesi ile Kur'an'ın mahluk olup olmadığı meselesidir. Kur'an'da Allah Teala'nın alîm, hakîm, semî', basîr, kadîr, mürîd ve diğer sıfatlarından çokça söz edilir. Ancak hiçbir yerinde Allah'ın zatî sıfatlarının, subûtî sıfatlarının olduğundan söz edilmediği gibi, sıfatlarının, O'nun zatının aynı mı gayri mi olduğundan da söz edilmemektedir. Allah ve peygamberi tarafından bildirilmeyen bir husus sonradan, siyasi, kültürel, yabancı düşünce tesiri, serbest düşünce gibi sebeplerle bir problem olarak gündeme getirilmiş, herkesin ya da mezhebin kendi anlayışına göre verdiği cevaplar, diğer insanlar tarafından da iman edilmesi gerekli hususlarmış gibi dayatılmıştır.

Benzer örnek Kur'an'ın mahluk olup olmaması meselesidir. Kur'an'ın Allah kelamı olduğunda hiçbir İslam mezhebinin ihtilafı yoktur. Ancak Kur'an'ın mahluk olup olmaması mevzusunda o kadar derin bir ihtilaf vardır ki, taraflar birbirlerini zaman zaman tekfir bile etmişlerdir. Kelamullahın mahluk olup olmadığı konusu sanki bir iman-akide konusu olmuştur. Halbuki Kur'an'da, kelamullahın mahiyetine dair hiçbir açıklık yoktur. Bu konu hakkında yapılan tüm izahlar, öncelikle aklîdir. Bununla birlikte mezhepler, aklî izahlarını nasslarla desteklemeye çalışmışlardır. Fakat ne olursa olsun, Kur'an'da açıkça iman edilmesi istenmeyen ve akideye konu kılınmayan bir hususu, tarihî şartlar içerisindeki tartışmalardan sonra ortaya çıkmış neticeyi ve varılan kişisel değerlendirmeleri diğer insanların da kabul

etmeleri gerekli bir akideymiş/iman esasıymış gibi sunmak kesinlikle doğru değildir. Kelamî konular, mevzu itibarıyla iman konuları üzerinde tartışılabilir -zira bunlar amelî ve ahlakî konular değildir- bunları iman edilmesi gerekli esaslar gibi sunmak uygun değildir. Bunlar iman farklılığı değil, olsa olsa Müslümanların iman esaslarını aklî düzeyde izah ederlerken yaptıkları çaba ve vardıkları düşünce farklılıklarıdır.⁵⁸

Kur'an'ın Allah kelamı olduğunda müslümanlar arasında bir ihtilaf yok iken, onun mahluk olup olmadığına ihtilaf edilmiştir. Kur'an'da Allah'ın sıfatlarından söz edildiğinden ve Allah için sıfatların varlığından şüphe yoktur, ama bunların Allah'ın zatı ile alakasının nasıl kurulacağı noktasında derin ihtilaflar vardır. Kur'an'ın, Allah kelamı olması akide konusu iken ve buna iman istenirken, Kur'an'ın mahluk olup olmadığı akide konusu değildir ve Kur'an'a imana davet edilen bir insana, aynı zamanda onun mahluk olmadığına (Ehl-i Sünnet görüşü) ya da mahluk olduğuna (Mutezile görüşü) iman etmesini istemek din değildir, dinin istediği bir şey de değildir. Hz. Peygamber de, Kur'an'a imana davet ederken onun mahluk olup-olmadığına ilişkin bir davette kesinlikle bulunmamıştır. Dahilî ve haricî bazı sebeplerle müslümanların gündemine gelen kelamullahın mahluk olup olmadığı konusu doğrudan akideye mevzu olan bir husus değil, ancak entelektüel bir olgudur. Bu, farklı düşünenlerin imanın dışında tutulmadığı, sadece doğru ya da yanlış düşünenlerin bulunduğu anlamına gelir. Zira hiç kimse Kur'an'ın Allah kelamı olduğunu inkar etmemektedir. Kur'an'ın Allah'tan gelen bir vahiy olduğu hususunda bütün müslümanlar aynı şeyi düşünceye sahiptirler. Kelamın mahiyetinin ne olduğu gibi felsefî-aklî bir konu, akide mevzusu değil, bir akide konusu üzerinde yürütülen aklî yorum ve beşerî çıkarımlardır. Böyle bakıldığında farklı düşünceleri, İslam kültür tarihinde ortaya çıkan düşünce zenginliği olarak görmek mümkün olacaktır. Ancak tarihî seyre baktığımızda mezhepler arasındaki çatışmaların bizim bu tezimizi pratikte pek doğrulamadığı görülmektedir.⁵⁹ Yine de biz, mevcut ve birbirini dinden dışlayıcı ihtilaf-

⁵⁸ Halku'l-Kur'an etrafındaki tartışmaların geniş bir biçimde değerlendirilmesi için bk. Kamil Güneş, *Akl ve Nass*, İnsan yayınları, İstanbul, 2003.

⁵⁹ Gerek Mutezile'den Ehli Sünnet'e, gerek Ehli Sünnet'ten Mutezile'ye halku'l-Kur'an konusundaki görüşlerinden dolayı karşılıklı tekfir suçlamaları bunu göstermektedir. Kâdî Abdülcebbar, ileri giderek Allah'ın kadîm sıfatlarını ve bu arada kelâmını kabul eden Sünnîleri Hristiyanlara benzetmiş, onları icmâdan ve dinden çıkmakla nitelemiştir. (bk. Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl: Halku'l-Kur'ân*, c. 7, tahkik: İbrahim el-

lı durumun varlığına rağmen, olması gereken açısından baktığımızda, bunun dinden dışla(n)mayı gerektirmediğini düşünüyoruz. Öncekilerin şiddetli düzeyde ve doğrudan Kur'an'ın talep etmediği tartışmalarının, bizzat iman ve akidenin kendisiymiş gibi yeniden takdim edilmesini doğru bulmuyoruz. Ama sadece bir tefekkür ve aklî anlama çabası olarak ilmî gayretlerin devamının da gerekli olduğunu düşünüyoruz.

c. Muhtelif kalamî mevzular

Kur'an'ın içerdiği inanç sistemini savunmak ve aklî düzeyde ifade etmek amacıyla yukarıdaki konulara ilaveten kader, ru'yetullah, mürtekb-i kebîrenin (büyük günah işleyen) hükmü, hüsün-kubuh, kıyamet alâmetleri ve ahiret hayatının (kabir azabı, hesap, kitap, mizan, cennet ve cehennem) mahiyeti, şefaât, kerâmet, fetret ehlinin durumu, imanda artma-eksilme ve istisnânın olup olamayacağı, aslah olanı yaratmanın ve itaatkârı ödüllendirmenin Allah'a vâcib olup olmadığı gibi meseleler üzerinde yapılan değerlendirmeler ve ileri sürülen görüşler başlangıçta birer içtihat olarak mütalaa edilirken zaman içinde akîde gibi algılanmaya başlanmıştır. Her mezhep kendi imamının içtihatlarını, kabulü zorunlu bir inanç gibi görmeye başlamıştır.⁶⁰

Akaid konusunda mezheplerin, Kur'an ve Sünnetten anladıkları esasları formüle ettikleri başlıklar, esasen inanç esasları demek değildir. Mesela Mutezile ve Şia'nın iman esasları diye sundukları başlıklar, iman esaslarını kendilerine göre sınıflandırmaları şeklinde anlaşılmalıdır. Değilse onların formüle ettikleri beşli veya daha başka tasnifle iman esası olarak sundukları şeyler, bizzat Kur'an ve Sünnet tarafından bize bildirilmiş akide konuları değildir. Kur'an ve Sünnet'te iman edilecek konuların listesi verilip de bunların tevhid, adalet, nübüvvet, imamet, mead, el-menzile beyne'l-menzileteyn, va'd-vaîd, emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker olduğuna dair

Ebyârî, edisyon Tâhâ Hüseyin, Matbaatü dâri'l-küttüb, Mısır, 1961, VII, 116. Ancak tekfir anlayışı tek taraflı değildir. Eş'arî de Kur'an'ın yaratılmış olduğunu söyleyen Mutezile'yi tekfir etmiştir. (bk. Eş'arî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail (324/936), *el-İbâne fî usûli'd-diyâne*, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1990, s. 60). Burada her iki tarafın da aşırı gittiği ve doğrudan bir nassın inkarından öte, tarafların ortak kabul ettikleri bir şey üzerinde yorum farklılığının bulunduğu açıktır. Zira hem Ehl-i Sünnet hem de Mutezile Kur'an'ın Allah'ın kelâmı olduğunda mütefiktirler. Esasen, akide konusu olup iman edilmesi gereken husus da zaten budur.

⁶⁰ İlyas Çelebi, "Akidenin Kelamlaşması ve Kelamın Akideleşmesi Süreci Üzerine", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2:1, 2004, s. 25; Ethem Ruhi Fırlı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, Şa-to yayınları, İstanbul, 1999, s. 13.

hiç bir nass yoktur. Bunlar mezheplerin iman esaslarının anlaşılmasında vazgeçilmez diye düşündükleri hususları sistemleştirmesi ve formüle etmesinden ibarettirler. Bununla birlikte mezheplerin zikrettikleri bu konuların hepsinin içeriğinin Kur'an ve Sünnette olmadığını da söyleyemeyiz. İçerik olarak bu konulardan bazıları doğrudan Kur'an'da zikredilmektedir, bazıları da mezhebin kendi özel tercihi ile özel bir mana ifade etmektedir. Mesela Allah'ın tevhidi (birleşmesi) ve adalet sahibi olduğu Kur'an'da defalarca zikredilmekle beraber, bunların kelimî bir içerikle Mutezile ve Şia'nın anladığı manada ve bağlamda zikredildiğine rastlamıyoruz. Tarihsel şartlar içerisinde yeni manalar kazanan tevhid ve adalet kelimeleri, yeni izahlarıyla birlikte farklı içerikli akide konusu haline getirilmişlerdir. Esasen tevhid ve adalet konuları, hem bu iki mezhepte, hem de Ehli Sünnet'te sıfatlar ve kaza-kader bağlamında içeriği yeniden şekillendirilerek, tarih içerisinde imana dahil edilmişlerdir. Böylece hem iman esaslarının kelamlaşmasını, hem de kelamın akideleşmesini bir arada görmüş olmaktadır.

Akideyle doğrudan ilgili olduğu düşünülen birtakım konular, gerçekten de özü itibarıyla Kur'an'da yer almaktadır. Peki bu kadar farklılık ve ihtilaf nereden ve nasıl çıkmaktadır? Şüphesiz ki, iman esaslarına veya değişik konulardaki ayetlere Kur'an'da izahı açıkça yer almayan bazı sorular sorulduğunda ister istemez felsefî-aklî izahlar devreye girmekte ve verilen cevaplar da farklılaşmaktadır. Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte vahyin kesilmesi ve ilahi kader, nassların kendinden kaynaklanan sebepler, siyasi etkenler, başka din ve kültürlerin tesiri, cehalet, arapçayı iyi bilmemek, şeriatin maksatlarını iyi bilmemek, dini konulara akli hakim kılmak, dini mevzularda kendi görüş ve arzularına uymak, taklit ve diğer mezhebe tepki gibi sebepler kelamı ve mezhepleri oluşturan ve geliştiren sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶¹

⁶¹ Gazzâlî, *İlcâmü'l-avâmm an ilmi'l-kelem* (Mecmûatü'r-resâilî'l-İmâm el-Gazzâlî, IV içinde), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, s. 97; Subhî, Ahmed Mahmûd, *Fî İlmi'l-kelem*, I-II, Dâru'n-naḥdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1985, I, 15, 21-24; M. Fuad Köprülü, "İzah ve Düzeltilmeler", *Barthold, İslâm Medeniyeti Tarihi* adlı esere yaptığı tercümede, DİBY, Ankara, 1963, s. 149; Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi –Giriş-*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 160-163.

5. İman Konularında Yorumların Ekolleşmesi ve

Aşırı Yorumun Sonucu: Tekfir

Şimdiye kadar iman esaslarının, mezhep esaslarıyla karıştırılmaması gerektiğini anlatmaya çalışmıştık. Bu aşamada, iman esaslarını kendi yorumlarıyla sistemli bir şekilde izah eden mezheplerin hangi durumda olduklarının tasvir edilmesi ve bunun değerlendirilmesi uygun olacaktır. İşin doğrusu iman esasları üzerinde akıl yürütmek ve bunların sistemli felsefesini yapmak normaldir. Belli bir görüş etrafında bir takım insanların toplanması da gayet tabiidir. Ama içine girilen bu dairenin, olabilecek tek dinî sınır olduğunu iddia etmek ve aşırı yorumda bulunularak bu daire dışında kalanların kafir olduğunu söylemeye kadar varmak kabul edilebilir gibi değildir. Şu halde mezhepçilik ve bunun sonucu olarak görebileceğimiz tekfir mantığıyla ilgili açıklamalarda bulunmaya çalışmak konumuzun bütünlüğü açısından önem arz etmektedir.

a. Mezhep ve mezhepçilik

Mezheb, sözlük anlamıyla gidilen yol, tarz, tutum, yorum, tavır manalarına gelir. İslam Mezhepleri denildiğinde, İslam'dan hareket ederek din konusunda sistemli, bütüncül yoruma ulaşmış ekol kastedilir. Mezhep müçtehidî, dinin ana kaynaklarından –ki Kur'an ve sünnettir- hüküm çıkarabilen, yorum yapabilen, deliller üzerinde aklî gücüyle çaba sarf edebilen, ilmî gücü olan kişidir.

Mezhep, dinin dışında görülmesi gereken bir vakıa olmadığı gibi, bizzat dinin kendisi de değildir. Dolayısıyla mezhebi, kutsallık havası içerisinde dokunulmazlık zırhına büründürmemek gerekir. Mezhep, yorum gücüne sahip ilim adamlarının anlama tercihleri olduğuna göre, bir toplumda ne kadar farklı görüş varsa, düşünce de o kadar canlı ve güçlü olur. Bu durumda düşünce, kendisini daha güçlü kılmanın yollarına bakacaktır. Zira fikirlerin bir araya gelip karşılaşmasından hakikat ortaya çıkar. Ama düşünceyi din haline getirmek, onu dondurmak ve belli kişilerin kutsallık alanlarına terk etmek, Tanrı adına konuştuğu ileri sürülen birtakım insanların hegemonya alanına davetiye çıkarmak demektir. Elbette bu menfi durumdan istifade edenler, özgürce dini anlama ve farklılaşma yerine, farklılaşmasının dini parçaladığı iddialarıyla din adına, kendi akideleştirdikleri esaslara dogmatik bir şekilde davete devam edeceklerdir. Fakat, insanın kendi düşünsel zindanından kurtulması, yine aklın ve ilmin özgürlüğü ile mümkündür. Bu

durumda özgür düşünen beyinlerin, istediği mezhebi seçmesi, tefekkür ve ilimle vardığı istediği düşünceye sahip olması normal hale gelecektir. Herhangi bir müslüman şahıs, kendi vardığı görüşün iman esası değil, sadece bir telakki olduğunu kabul ettiği zaman, epistemik cemaat denilen bilgili ve bilinçli toplumun önü açılmış olacaktır. Zira düşüncenin önündeki bağnazlık engelleri ortadan kalkmış olacaktır.

Buradan anlaşılmış olmaktadır ki, ilim ve düşünce özgürlüğüne karşı mezhep sayısının tek olması da, dört olarak dondurulması da yanlıştır. Zira bu, büyük bir ilmî mirasın yok sayılma tehlikesini beraberinde getirir. Ancak tek bir fırkanın hidayet üzere olacağı ve sadece onun kurtulup cennete gideceğini ifade eden hadislerle⁶² dair düşünceyi gözden geçirmek ve bu tür rivayetleri Kur'an bütünlüğü içerisinde değerlendirmek ufuk açıcı olacaktır. Mesela Kur'an'da hidayete veya sapıklığa düşenler anlatılıyorsa, o zaman, yorumu sağa sola çekmeden, mezhebî ilkeler ve amaçlarla tahrif etmeden doğrudan Kur'an'ın yönlendirdiği manaya sahip olanları hidayette ya da dalalette diye görsək ve böylece hadislerle Kur'an'ı bütüncül olarak bir arada düşünsək, bu tür rivayetleri mezheplerin kendi tekellerinde olmaktan kurtarmış olacağız.

Gazzalî'nin de belirttiği gibi taklit ve mezhepçilik son derece kötüdür. Eş'arî mezhebine muhalif olmak küfrü gerektirmediği gibi, Mutezile veya Hanbelî mezhebine aykırı bir görüşe sahip olmak da küfrü gerektirmez. Bunun aksini düşünmek gerçekten idrakten yoksunluk alametidir. Kendi mezhebini din, muhalif olan tarafı da kafir görece kadar ileri gitmiş kişinin boyuna taklit dolanmış, kalbi ve gözü gerçekten kör olmuştur. Bu tür insanlara yanlışlarını izah etmek, hatalarını görmelerini sağlamak, delil getirip doğruyu idrak etmelerini sağlamak çok zordur. Esasen böyle taklitçi birisiyle karşı mezhepteki taklitçi birisi arasında bir fark yoktur. Mesela bu taklitçilerden birisi, belki de arkadaşı vasıtasıyla Eş'arî olduysa, sonuçta zanneder ki, Eş'arîliğe muhalefet etmek küfürdür. Halbuki mesela kendisi de bir Eş'arî

⁶² Dârimî (255/869), Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, I-II, Daru'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1407, II, 314; Hakim en-Neysabûrî (405/1014), Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-sahihayn*, I-IV, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1990, IV, 477; Ebu Davud (275/888), Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, I-IV, tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Daru'l-fikr, yy., ts, IV, 198; İbn Mace (275/888), Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, I-II, tahkik: Muhammed Fuad Abdülbakî, Daru'l-fikr, Beyrut, ts., II, 1372; Ahmed b. Hanbel (241/855), *el-Müsned*, I-VI, Müessesetü Kurtuba, Mısır, ts, III, 145.

olan Bâkıllânî, sıfatlar konusundaki bir meselede İmam Eş'arî'ye muhalefet etti diye kafir mi olması gerekecek? Eğer ortada küfre düşmeyi gerektirecek bir husus varsa Bâkıllânî'nin, küfre düşmeye Eş'arî'den daha layık olduğunu söylemenin bir mantığı yoktur. Zira hakk, ötekinin değil, mutlaka berikinin yanında olacak diye bir şey yoktur. İmam Eş'arî'nin zaman olarak daha önce gelmesi, hakikatin mutlaka onunla bulunduğu ve sonra gelenlerin küfre düşmeye daha layık olduğu manasına gelmez. Eğer böyle olsaydı İmam Eş'arî'den önce gelen Mutezile âlimlerine bakarak küfre düşmesi gereken İmam Eş'arî olacaktı. Tüm bunları bir kenara koysak, acaba Eş'arî'nin ilimdeki yüceliği mi, başkalarına göre küfre düşmekten onu daha uzak kılmaktadır? Peki kendi tabii olduğu imamının, insanların en faziletlisi ve âlimi olduğunu hangi terazi ve hangi ölçü ölçecek? Sıfatları yok sayıyor diye Mutezile'yi son derece ağır eleştirenlerin durumu da aynıdır. Zira bir Mutezilî, Allah'ın her şeyi bilen (alîm), ve her şeye gücü yeten (kadîr) olduğunu kabul etmektedir. Onlarla Eş'arîlerin ihtilafı Allah'ın zatı ile yoksa zatına zaid bir sıfatla mı alîm ve kadîr olduğu noktasındadır. Mutezile'nin birtakım konularda yanlış olduğuna yöneltilebilecek eleştiriler olduğu gibi, Eş'arî'ye de yöneltilebilecek eleştiriler olabilir.⁶³

Mezhepler konusunda insafli olan düşünce şudur: Hak, düşünen insanlardan sadece birisine ait olan bir şey değildir. "Bir tane doğru vardır, o da bizimkidir, başka doğru olması mümkün değildir; başkaları küfürdedir" anlayışı, esasen küfre daha yakın düşüncedir. Zira o kişi, mezhebinin ya da imamının düşüncesini, tüm hatalardan masum peygamberin durumuna yükseletmiş; mezhep imamının sözlerini, tıpkı peygamberin sözlerini kabul etme derecesine çıkarmıştır. Peygambere iman, ancak ona muvafakat etmekle mümkündür, küfür de peygambere muhalefet etmekle gerçekleşmektedir. Mutaassıp mezhepçiye göre imamının sözü iman konusu gibidir, ona muhalefet ise küfürdür. İşte mutaassıp, ancak peygamberler için sabit olan bir hakikati, mezhep imamına vermekle yeni bir iman kapısı açmış olmaktadır. Bundan dolayı, kendisinden farklı düşüneni küfre nispet edeceğine, kendi sözünün küfre daha yakın olduğunu durup düşünmelidir.⁶⁴

⁶³ Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 77.

⁶⁴ Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 78.

İman ve küfür, Kur'an ve tevatüren gelen hadislerin şeksiz, şüphesiz, ihtilafsız manalarına iman edip etmemekle ortaya çıkar. Dikkat edilirse tevatüren gelen lafızların bizzat kendilerine imanı kastetmiyoruz. Zira, iman esası olmasa da Kur'an'ın zikrettiği herhangi bir ifadeyi inkar etmek küfürdür. Çünkü burada kitabın, ya da bir kısmının Allah'tan geldiğini inkar vardır; konu ne olursa olsun Allah'ın sözünü yalanlama vardır. Fakat bizim özellikle kastettiğimiz, içerik olarak iman edilmemiz istenen konuların açık seçik olması durumunda bunları inkarın küfrü gerektirdiğidir.

Şu halde farklı mezhep ve düşünce mensuplarının birbirlerine yöneltebilecekleri en ağır itham olan “küfür” üzerine birkaç söz söylemek yerinde olacaktır.

b. Tekfir üzerine birkaç söz

İman ve küfür bu kadar açık olmasına rağmen, bazı insanların kafasında bu durum oldukça karanlıktır. Buna göre de her fırka, kendisine muhalif olanı tekfir etmekte ve onu peygamberi yalanlamış olmakla itham etmektedir. Mesela bir Hanbelî, Eş'arî birisini, “Allah Teala hakkında *fevk (üstte olma)* ve *arşa istiva etme* gibi durumları kabul etmiyor ve böylelikle peygamberimizi inkar ediyor” iddiasıyla/zannıyla rahatlıkla tekfir edebilmektedir. Aynı şekilde bir Eş'arî, Hanbelî birisini, Allah'ı yaratıklara benzetiyor iddiası ve *Allah'ın hiçbir şeye benzemeyeceği* ayetini⁶⁵ inkar ettiği gerekçesiyle tekfir etmektedir.⁶⁶ Diğer taraftan bir Eş'arî, Mutezilî birini, “cennette Allah'ı görmeyi ve Allah'ın ilim ile kudret sıfatlarını inkar ediyor, böylelikle de peygamberi yalanlıyor” gerekçesiyle tekfir ederken diğer yandan, bir Mutezilî Eş'arî birini, “Allah'a sıfatlar isnad etmekle pek çok kadim varlığın mevcudiyetini kabul ve böylelikle peygamberini inkar ettiği” iddiasıyla çekinmeden tekfir edebilmektedir.⁶⁷

Mezheplerin, nassları inkar etmeksizin yaptıkları tevillerden dolayı küfre nispet edilmeleri doğru değildir. Birbirlerini en fazla “yoldan dışarı çıkmış, bidatçı” gibi kelimelerle niteleyebilirler, ama birbirlerine “kafir” demeleri kesinlikle doğru değildir. Bu bağlamda Hanbelî, Eş'arî ve Mutezilîlerin birbirlerini tekfir etmelerini İmam Gazzâlî asla doğru bulmamakta⁶⁸ ve biri

⁶⁵ *ليس كمثله شيء* “O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.” (eş-Şûrâ 42/11).

⁶⁶ Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 79.

⁶⁷ Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 79.

⁶⁸ Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 84.

vasiyet, diğeri kanun şeklinde iki teklif getirmektedir. Vasiyeti ve tavsiyesi şöyledir: *La ilahe illallah Muhammedün Rasûlullah* diyen ve bu inancını bozmayan ehli kible birisini asla tekfir etmeyin! Zira küfre düşme, peygamberi bilerek ve doğrudan yalanlayan insanlar için söz konusu olabilir.⁶⁹

Mezhep mensuplarının mümin ya da kafir olarak değerlendirilmelerinde önemli ve kesinlikle dikkate alınması gereken bilgi (kanun) ise şudur: *İmanın aslı üçtür*: 1-Allah'a iman, 2-Peygamberine iman, 3-Ahiret gününe iman. Bunların dışındakiler, bu üç inanç içerisine dahildirler. Bunların dışında teferruatı ilgilendiren hususlarda farklı düşünüyor diye başkalarını kafir görmek caiz değildir. Bununla birlikte eğer Rasûlullah'tan mütevatir olarak gelen dinî bir esas inkâr edilirse bu, küfür olur. Küfrü gerektiren şartlar oluşmadığı için, imamet ve sahabe ile ilgili düşüncelerinden dolayı Şia'yı tekfir değil, bidate nispet etme mümkün olur.⁷⁰

İmametın aslı, tayini, şartları ve diğeri durumları ilgili düşüncelerden dolayı kimseyi tekfir etmez gerekmez, zira bu durumlarda tekfiri gerektirecek bir durum yoktur. İmameti, olduğundan fazla büyütüp imama iman, Allah'a ve peygambere imanla yan yana getirip bir tutma yanlışına düşenlere itibar edilmez. İmama inanıyor diye Şia'yı tekfir edenlere de itibar edilmez. Her iki durum da aşırılıktır. Çünkü imamı iman konusu haline getirenler de, onları reddeden muhalifleri de asla peygamberi yalanlıyor değildirler. Eğer tevâtür gelen bir haberde peygamberi yalanlama varsa küfür de vardır. Mesela birisi, Mekke'deki ev, Allah'ın haccetmeyi emrettiği Kabe değildir derse bu, küfür olur. Zira Rasûlullah'tan gelen haber bunun hilafıdır. Mesela birisi Hz. Aişe'ye kötü kadınlık isnad etse bu, küfür olur. Zira Nur suresinde, onun iftiraya maruz kaldığı ve tertemiz olduğu⁷¹ açıkça belirtilmiştir.⁷²

İnkârı halinde dinin temel esaslarından birini yok etmeye sebep olmayan ve bu anlamda dinde herhangi bir zararı olmayan, ilave olarak ispatı kesin delille gerçekleşmeyen/burhanî olmayan bir konunun inkârı küfür değildir. Mesela Mutezile'nin kıyamet gününde Allah'ın görülmesini inkârı, bidat olsa

⁶⁹ Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 89.

⁷⁰ Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 89; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, Şa-to yayınları, İstanbul, 1999, s. 13.

⁷¹ en-Nur 24/11-26

⁷² Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 89.

da, küfür değildir.⁷³ İşin doğrusu, İslam akaidini delilleriyle bilmeyen müslümanların avamının tekfir edilmesi, Allah'ın geniş rahmetinin daraltılması ve sanki cennet, birkaç kelam, fikir ve ilim adamının elindeymiş gibi bir manaya gelir ki, bu kesinlikle doğru değildir.⁷⁴

Gazzâlî'nin *Faysalü 't-tefrika* adlı kitabından hareketle tekfir konusunda şunlara dikkat çekmek istiyoruz:

1- Zahirinden uzaklaşılan nassın tevile ihtimali var mı, yok mu? Eğer tevile ihtimali varsa, bu uzak bir ihtimal mi, yakın bir ihtimal mi? Bunları ancak Arapça'yı ve Arap dilinin kullanılış mantığını, Arap adetlerini, atasözlerini, darb-ı mesellerini çok iyi bilen mahir bir ilim adamı bilebilir. Zira tevil işi kolay bir iş değildir.

2- Üzerinde konuşulan ve manası terk edilen nassın, tevatüren mi, âhâd olarak mı yoksa icma ile mi sabit olduğuna bakmak gerekir. Eğer tevatüren sabit olduysa gerçekten tevatürün şartlarını taşıyor mu, taşıyor mu? *Tevatür*, peygamberlerin ve meşhur beldelerin varlığı gibi hakkında hiçbir şüphe bulunmayan bilgidir. Tevatür, Peygamberimize varıncaya kadar her dönemde mevcut olmalıdır. Üzerinde konuşulan haberin rivayet adedi geçen zaman içerisinde düşüklük içeriyor mu, içermiyor mu? Eğer delil getirilen nass Kur'an ise hiçbir problem yoktur. Ancak Kur'an dışında bir haber söz konusu ise o zaman haberin mütevatir olup olmadığını tespit etmek o kadar da kolay değildir. Bu konuda ancak, tarih kitaplarını, geçmiş dönemlerin durumlarını, hadis kitaplarını, rical kitaplarını ve ravilerin mezhepler tarihindeki mevkilerini ve niyetlerini çok iyi araştıran âlimler söz sahibi olabilir. Zira bazen bir haberde, mütevatir haberde istenen sayıya erişilebilir ve ravinin adedi çok olabilir, ancak buna rağmen tevatür gerçekleşmez, dolayısıyla bu tür haber kesin bilgi de vermez. Böyle bir durum özellikle mezhep mensupları arasında taassup ortaya çıktıktan sonra pek mümkündür. Mesela Şia'nın, Kur'an ve hadisin Hz. Ali'nin imamlığına delalet ettiği ve bu konuda tevatür bulunduğu iddiaları böyledir. Şia'nın bir konu etrafında mutlaka birleşmesi gerektiğine dair mezhepçi iddiaları, kendileri dışındaki diğer Müslümanların katında mütevatir olan pek çok hususun aksine, kendi mezhepleri içerisindeki birleşmeden dolayı görünürde başka bir tevatür

⁷³ Gazzâlî, *Faysalü 't-tefrika*, s. 90.

⁷⁴ Gazzâlî, *Faysalü 't-tefrika*, s. 93.

ortaya çıkarmaktadır. İşte bu tür mezhepçi tevatür haberleri gerçeği yansıtmamaktadır.⁷⁵

Bir konu üzerindeki icma iddiaları da böyledir. İcma, anlaşılması en kapalı konulardan biridir. Zira icmanın gerçekleşebilmesi için, bir problemi çözme ve karara bağlamada yetkin insanların bir karar etrafında, açık bir ifade ile toplanması, gelen devirlerde de aynı şekilde âlimlerin o konu etrafında ihtilafsız görüş birliğine varmaları gerekir. Neticede daha sonraki bir devirde gelen âlimler bunu kitaplarda kaydetmeli, geçmiştekilerin icma ettikleri fetvalarını almalıdır, zira bu görüşün hilafına fetva doğru değildir, icma edilen görüşten yüz çevrilemez. İşte böyle bir durumdan sonra bile eğer bu görüşe muhalif olan birisi olursa tekfir edilir mi? Bunu düşünmek gerekir. Zira, mesela birisi diyebilir ki, o vakitte söz sahibi âlimlerin bir görüş üzerinde birleşmiş olmaları mümkün, ama onlardan bir kısmının sonradan görüşünden dönmüş olması da imkansız değildir... Bu durum da kapalıdır.⁷⁶

3- Bir görüşe delil olarak öne sürülen haberin tevatüren mi, yoksa icma ile mi gelmiş olduğuna bakmak gerekir. Çünkü insanlar analarından doğar doğmaz hemen mütevatirleri öğrenmiyorlar, üzerinde icma edilen konular da ihtilafli konulardan hemen ayrılıvermiyorlar. İnsanlar bunları azar azar, yavaş yavaş öğreniyorlar. Selefin icma ve ihtilaf ettiği konuları anlatan kitapları okuduktan sonra bu tür bilgilere erişiyorlar. Bu konuda bir iki kitap okumakla icma ve ihtilafı öğrenebilmek mümkün değildir. Gazzâlî'nin belirttiğine göre Ebu Bekir el-Farisî adında bir âlim, icma edilen meseleleri toplayan bir kitap yazmış, ancak âlimler pek çok konuda kendisini reddetmiş, bazı meselelerde ise ona muhalif olmuşlardır. Öyleyse icmaya muhalefet eden birisi cahil ve hatalıdır, ancak kesin bir delille gelen haber konusunda peygamberi yalanlayan birisi değildir, buna göre de o kişiyi tekfir etmek olmaz. Gerçekte icma konusunu ihtilaf olunmayacak biçimde ortaya koymak hiç de kolay değildir.⁷⁷

4- Zahirin aksine olarak ulaşılan bir görüşün burhan şartlarına göre olup olmadığının bilinmesi gerekir. Zira delil burhana dayalı olursa –uzak da olsa-

⁷⁵ Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 91.

⁷⁶ Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 91-92.

⁷⁷ Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 92.

tevil mümkündür. Zahirin dışına çıkmayı gerektirecek delil kesin olmazsa, akla hemen gelen yakın tevili yapmak belki mümkün olur...⁷⁸

5- Yapılan tevilin dinin esaslarına zararının olup olmadığına bakmak gerekir. Eğer inanışın dinin temel esaslarına zararı büyük değilse iş nispeten kolaydır. İnanç haline getirilen bir söz ne kadar çirkin ve apaçık batıl da olsa, onu kabullenmek mümkün olmasa da dinin özüne zararı olmaz. Mesela, İmamiyye mezhebine mensup birisinin, imamın gaip olduğunu ve çıkacağı vakti beklediği inancı, gerçekten kabullenilmesi mümkün olmayan, son derece yanlış bir inanış da olsa böyle bir kabullenişin zararı dinin özüne değil, buna inanan insanlardır. Çünkü buna inanan birisi, yaşadığı her gün imam çıkacak, ya da bugün çıkabilir diye bekleyip duruyor ve geldiğini görmeyince evine meysus bir şekilde dönüyor. Bu sadece bir örnektir. Burada demek istediğimiz, yanlışlığı apaçık da olsa böylesi her inanışa küfür denilemeyeceğidir.⁷⁹

Sonuç itibariyle bir insanı iman dairesinin dışına çıkarmak bu kadar araştırma aşamalarından sonra gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla Eş'arî'ye muhalif diye hemen önüne geleni tekfir etmek mümkün değildir.⁸⁰ Zira Eş'arîlik, akide demek değildir. Bunun gibi Şîîlik de akide demek değildir, Mutezîlîlik de akide demek değildir.

Peki akidemiz nedir? Nelere iman edelim? Kur'an, bizden açıkça nelere iman etmemizi istemektedir? İmdi akide esaslarının ne olduğunu Kur'an'dan öğrenme aşamasına gelmiş bulunuyoruz.

İşin doğrusu, her müslüman, hatta her insan Kur'an'ı okuyarak ondan nelere iman edeceğini rahatlıkla anlayabilir. Kur'an'da, açıkça iman etmemiz istenen esaslar, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahirete iman esaslarıdır. Kaza-kadere iman edin diye açıkça zikredilmese de, eğer konu, Allah'ın izni, dilemesi, yaratması olmaksızın hiçbir şeyin gerçekleşmeyeceği konusu ise bu da Kur'an'da anlatılan Allah'ın vasıflarıyla ilgili iman esaslarından biridir. Esasen, Kur'an'ın belli yerleri, ayetleri değil, tamamı bir ömür boyu okuma ve anlama programı içerisinde amele dönük okunursa, Kur'an'ın müminleri ayırması, parçalaması, dağıtması düşünülemez. Şüphe-

⁷⁸ Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 92.

⁷⁹ Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 92.

⁸⁰ Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 92.

siz Kur'an en doğru ve en sağlam yola iletir. Nitekim, taassuptan uzak bakıldığında, mezhep farklılıklarına rağmen müminlerin bu iman esasları etrafında toplandığı görülmektedir. Yalnızca belli bir mezhebe bağlı olanlar değil, ancak bütün müminler kardeşirler. Zira Allah Teala şöyle buyurmaktadır: “*Muhakkak mü'minler kardeşirler. Kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki size rahmet edilsin*”⁸¹

B. Nelere İman Etmemiz Gerektiğini Bildiren Ayetler: Kur'an'da

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen âmene-yu'minu fiilleri (آمن - يؤمن) ve آمن - يؤمن kelimelerinden sonra zikredilen lafızlar

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen âmene-yu'minu fiilleri (آمن - يؤمن) ve bunların türevleri olan lafızlarından⁸² sonraki kelimeleri tespit etmek, Allah'ın nelere iman etmemizi istediği hususunda bizlere yol gösterecektir.

Aynı şekilde imanın zıddı olan *kefera*, *yekfuru*, *küfr* ve *kâfir* lafızlarından sonra zikredilen kelimeleri tespit etmek de iman etmemiz istenen hususların tespit ve tekidi açısından son derece önemlidir. Bu din Allah'ın olduğuna göre nelere doğrudan iman etmemiz, neleri doğrudan iman olayının dışında tutmamız gerektiğini Allah kelamı Kur'an'dan öğrenmemiz en uygun yoldur. Bundan başka bir yol aramamız da doğru değildir. Bu çalışmamızın ana metodu budur. Biz iman edilmesi doğrudan istenen ana başlıkların, *iman* kelimesi ve onun türevleriyle birlikte zikredilen kelimelerde aranmasının doğrudan hedefe götüren bir metod olduğunu düşünüyoruz.

Fakat bu tür ayetlerin dışında iman esasını doğrudan gösteren ifadelerin olmadığını söylemiyoruz. Mesela Tâhâ suresi 14. ayetindeki:

إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

“Gerçekten Benim Ben, Allah; Benden başka ilah yoktur; onun için Bana ibadet et ve Beni anmak için namaz kıl!” ilahî hitap, kelime-i tevhidi doğrudan anlatmakta ve *iman* kelimesine bitişik olmadan, iman esasını bize apaçık olarak bildirmektedir. Bunun gibi örnekler çoğaltılabilir. Ama buna benzer getirilen her bir misal, *iman kelimesinden* sonra zikredilen ve iman esası olarak belirtilen kelime ve başlıkların içine dahil olmaktadır. Burada şu genellemeyi yapmak yanlış olmasa gerektir: “İman” kelimesi ve türevlerine

⁸¹ Bk. el-Hucurat 49/10.

⁸² Kur'an'da iman edilmesi gerekli hususlar, mazi sıygasıyla آمن (iman etti); muzari sıygasıyla يؤمن (iman eder, ediyor); masdar olarak إيمان (iman etmek); emir sıygasıyla آمنوا (iman ediniz), ism-i fail olarak مؤمن (iman eden, mümin) şeklindeki lafızlarla verilir.

bitişik gelen her bir yer bize iman esaslarını verir; ancak “iman” kelimesi ve türevlerine bitişik gelmeyen her yer iman esasını vermez. İşte bu tür yerlerden hangilerinin iman esasına dahil olup, hangilerinin dahil olmadığını bilebilmek için, iman kelimesine bitişen kelimelerle doğrudan alakalarının olup olmadığına bakmak gerekir. Misal olarak verdiğimiz ayetteki tevhid ifadesi, “iman ediniz” ve benzeri bir ifade yer almamakla birlikte, başka ayetlerde açıkça zikredilen “Allah'a iman ediniz” kelimesinin dahilinde anlaşılır.

İlave olarak, Allah'ın zikrettiği dini esasların her birini tespit etmek, bize daha geniş bir iman edilecekler listesi verecektir. Bu durumda iman esasının beş, ya da altı değil, daha çok olduğunu görürüz. Allah'ın buyurduğu her şeyin O'ndan geldiğine, sözün sahibinin Allah olduğuna iman etmek vaciptir. Fakat emredilenlerin bir kısmı amelle ilgili olabildiği gibi, başka bir kısmı da ahlakî öğütlerden ibaret olabilir. Esasen Kur'an'da amelî veya ahlakî olarak yapmamız gerektiği bildirilen konular, iman edilmesi istenen konular değildir. Zaten bu iki alan da akide alanı değildir. Biz, burada zikre (bu konuların Kur'an'da geçmesine) iman ederiz, fakat mezkûrün (Kur'an'da geçen amelî ve ahlakî konuların) iman konusu olduğunu söylemeyiz. Zira zikir başka şeydir, mezkûr başka şeydir. Mesela namaz kılmak amelî bir konudur. Pek çok ayette müminlerin namaz kılmaları istenilir. Namazın bizzat kendisi amelî bir konu olmakla birlikte namazın varlığına iman vaciptir. Namaza imanın gerekli olması, namaz kılmanın kendisinin doğrudan akide konusu ya da iman esası olduğu manasına gelmez. Zira imanın olmadığı durumda küfür var olur, ama amelînin olmadığı durumda küfür vardır diyemeyiz. Buna göre de, İslam'ın bir emri olarak varlığına inanılan bir amelînin yerine getirilmemesi durumunda küfür değil, günah gerekir. Namazı inkar eden dinden çıkar, ama namaz kılmayana dinden çıkmış olarak bakamayız. Bilmeliyiz ki, imanın zıddı küfürdür, fakat amel etmemenin getireceği yük ancak günahdır. Zira kişi, namazı inkar etmemiştir ki, dinden çıkmış olsun. Bunun gibi Allah'ın bizden istediği her bir şeyin varlığına iman gerekir, ama istenilen şeylerin iman esası olması gerekmez.

Kur'an'da, nelere iman edileceğini bildiren lafızlar *İman* masdarı ve *mümin-müminûn* ism-i failleriyle birlikte değil, özellikle fiil sıygalarıyla beraber gelmektedir. İman esaslarının ne olduğunu Kur'an'dan öğrenmeye çalışırken doğrudan iman etme manasını bildiren *âmene* ve *yu'minu* kelimelerine

ve bunları takip eden lafızlara baktığımızda Allah'ın bizden iman edilmesini istediği esasları bilme imkanımız olacaktır. Bununla birlikte küfrü, iman etmemeyi anlatan *kefera, yekfuru, kâfir* gibi kelimeleri takip eden lafızlar da bize iman esaslarını verecektir. Zira, eğer Allah'ın, kim şunları şunları inkar ederse vay onun haline, gibi dediği hususlar demek ki iman etmemiz istenen esasları teşkil etmektedir. Şimdi ayetlere göz atalım:

1. Allah'a iman

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَرَدَّتْهُمْ هُدًى

“Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatacağız. Hakikaten onlar, Rablerine iman eden birkaç genç idi. Biz de onların hidayetlerini artırdık.” (el-Kehf 18/13)

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدُوًّا حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ
آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ

“Ve sonra İsrailoğulları'nı denizden aşurdık. Firavun, düşmanca saldırmak için derhal adamlarını ve askerlerini onların arkalarına düşürdü. Ta ki, suda boğulmaya başlayınca “İnandım, gerçekten de İsrailoğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yoktur. Ben de ona teslim olanlardanım” dedi.” (Yunus 10/90)

إِنِّي آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمِعُونِ

“Şüphesiz ki ben, Rabbinize iman getirdim, gelin dinleyin beni.” (Ya-Sin 36/25)

وَقَالَ مُوسَىٰ يَا قَوْمِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ

“Musa da: “Ey kavmim, siz gerçekten Allah'a iman ettiyseniz, O'nun birliğine samimiyet ile teslim olmuş müslümanlar iseniz, artık O'na güvenin!” dedi.” (Yunus 10/84)

فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ
وَأَشْهَدُ أَنَّا مُسْلِمُونَ

“İsa onların inkar ettiklerini sezince: “Kimdir benim Allah yolunda arkadaşlarım?” dedi. Havariler: “Biziz Allah dininin yardımcıları, biz Allah'a iman ettik. Sen bizim teslim olduğumuza şahit ol!” dediler.” (Âl-i İmran 3/52)

قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ

“Âlemlerin Rabbine iman ettik, dediler.” (el-A'raf 7/121)

فَاتَّبَعِي السَّحْرَةَ سَاجِدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَىٰ

“Sonunda bütün sihirbazlar secdeye kapandılar: “Harun il Musa’nın Rabbine iman ettik. ” dediler. ” (Tâhâ 20/70)

إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِنُغَيِّرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى

“Doğrusu biz hem günahlarımıza, hem bizi zorladığın sihre karşı, bizi bağışlasın diye, Rabbimize iman ettik. Allah (sevapça senden) daha hayırlı ve (azab verme bakımından da) daha devamlıdır. ” (Tâhâ 20/73)

وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولِ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Peygamber sizi, Rabbinize inanmaya çağırdığı halde Allah’a niçin inanmazsınız? Hem O, sizden söz almıştı, inanmışlar iseniz (bu çağrıya koşun). ” (el-Hadid 57/8)

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيْمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيْمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صُدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Gönlü imanla dolu olduğu halde, zor altında olan kimse müstesna, inandıktan sonra Allah’ı inkar edip, gönlünü kafirliğe açanlara Allah katından bir gazap vardır; büyük azap da onlar içindir. . ” (en-Nahl 16/106)

2. Kitaplara iman

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَيَا آخِرَةَ هُمْ يُوقِنُونَ

“Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inanurlar; âhirete de kesinlikle iman ederler. ” (el-Bakara 2/4)

فَلِذَلِكَ فَادْعُ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيَّ مِنْ كِتَابِ رَبِّي وَأُمِرْتُ لِأَعْلِنَ بَيْنَكُمْ اللَّهُ رَبَّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ

“Bundan ötürü sen tevhide çağır ve emrolunduğun gibi doğru ol; onların heveslerine uyma ve şöyle söyle: “Allah’ın indirdiği Kitap’a inandım; aranızda adaletle hükmetmek ile emrolundum; Allah bizim de Rabbiniz, sizin de Rabbinizdir; bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz kendinizdir. Bizimle sizin aranızda tartışılacak bir şey yoktur. Allah hepimizi bir araya toplar; dönüş O’nadır. ” (eş-Şûrâ 42/15)

رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أُنْزِلَتْ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ

“Ey Rabbimiz, senin indirdiğine iman ettik, o peygambere de uyduk. Artık bizi şahidlerle beraber yaz. ” (Âl-i İmran 3/53)

وَمَا نَتَّقُ مِنْهَا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَنَا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَقَّنَا مُسْلِمِينَ

“Rabbimizin, bize gelmiş olan âyetlerine inandığımız için bizden öc alıyorsun. (Ey) Rabbimiz, üzerimize sabır boşalt ve bizi müslümanlar olarak öldür!” (el-A’raf 7/126)

وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِنَّا بِأَلْفَيْهِمْ أَحْسَنُ إِنَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأَنْزَلَ إِلَيْنَا وَالْهَذَا وَاحِدٌ وَتَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

“Kitâp ehliyle, haksızlık edenleri dışında en güzel tarzda tartışın ve deyin ki: “Bize indirilene de size indirilene de inandık. Tanrımız ve tanrınız birdir, biz de O’na teslim olanlarız. ” (el-Ankebut 29/46)

الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ

“Onlar, âyetlerimize inanmış ve müslüman olmuş (kullarım) idiler. ” (ez-Zuhruf 43/69)

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أُنزِلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَنَكْفُرُ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ قَلِمٌ يَقْلُتُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Onlara: “Allâh’ın indirdiğine inanın!” denilse, “Bize indirilene inanırız. ” derler, ötesini kabul etmezler. Halbuki o, kendi yanlarında bulunanı doğrulayıcı bir gerçektir. De ki: “Gerçekten inanıyor idiyse neden daha önce Allâh’ın peygamberlerini öldürüyordunuz?” (el-Bakara 2/91)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آوُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلُ أَنْ تَطْمِئِنَّ وَجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَى أَدْبَارِهَا أَوْ تَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا

“Ey kendilerine kitap verilenler! Gelin yanınızda bulunan (Tevrat)ı tasdik etmek üzere indirdiğimiz bu kitaba iman edin. Biz birtakım yüzleri silip de enselerine çevirmeden yahut cumartesi halkını (cumartesi yasağını çiğneyen yahudileri) lanetlediğimiz gibi onları lanetlemeden önce iman edin. Yoksa Allah’ın emri mutlaka yerine gelecektir. ” (en-Nisa 4/47)

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَلَوْلَا

“Şimdi âyetlerimizi inkâr eden ve “Elbette bana mal ve evlat verilecektir. ” diyen adamı gördün mü?” (Meryem 19/77)

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ

“İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar, cehennemliktirler. ” (el-Maide 5/10)

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ

“Ey Kitab ehli! Sizler göz göre göre Allah’ın ayetlerini niçin inkar ediyorsunuz?” (Âl-i İmran 3/70)

بِشِمَا اسْتَشْرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أُنزِلَ اللَّهُ بِغِيَا أَنْ يَنْزِلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاؤُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ

“Allah’ın kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kiskandıkları için Allah’ın indirdiğini (Kur’an’ı) inkâr ederek kendilerini harcamaları

ne kötü bir şeydir! Böylece onlar, gazap üstüne gazaba uğradılar. Ayrıca kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır. ” (el-Bakara 2/90)

3. Allah'a ve peygamberlere iman

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا

“Onlar ki Allâh'ı ve elçilerini inkâr ederler, Allâh ile elçilerinin arasını ayırmak isterler, "Kimine inanırız, kimini inkâr ederiz!" derler; bu ikisinin (inanmakla inkârın) arasında bir yol tutmak isterler. ” (en-Nisa 4/150)

أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا

“İşte onlar; gerçekten kafir olanlardır. Kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır. ” (en-Nisa 4/151)

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ أُولَئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أَجْرُهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا

“Allah'a ve peygamberlerine iman eden ve peygamberlerinden hiçbirinin arasında ayırım yapmayan kimselere gelince, işte onlara mükafatlarını vereceğiz. Allah, bağışlayıcıdır, merhamet sahibidir. ” (en-Nisa 4/152)

وَيَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِّنْهُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ

“(Bazı insanlar:) «Allah'a ve Peygamber'e inandık ve itaat ettik» diyorlar; ondan sonra da içlerinden bir grup yüz çeviriyor. Bunlar inanmış değillerdir. ” (en-Nur 24/47)

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ

“Müminler, ancak Allah'a ve peygamberine iman etmişlerdir. . . ” (en-Nur 24/62)

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ

“Müminler, ancak o kimselerdir ki, Allah'a ve peygamberine iman ettikten sonra şüpheye düşmeyip Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaşmaktadırlar. İşte doğru olanlar onlardır ancak. ” (el-Hucurat 49/15)

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشَّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ

“Allah'a ve peygamberine iman edenler var ya, işte onlar, Rableri yanında sözü özü doğru olanlar ve şehitlik mertebesine erenlerdir. Onların mükafatları ve nurları vardır. ” (el-Hadid 57/19)

سَابِقُوا إِلَى مَعْرِفَةِ مَنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

“Rabbinizden bir mağfirete; Allah’a ve peygamberine inananlar için hazırlanmış olup, genişliği gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşuşun. İşte bu Allah’ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütf sahibidir. ” (el-Hadid 57/21)

آمُوا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهِ وَاَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُّسْتَخْلَفِيْنَ فِيْهِ فَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مِنْكُمْ وَاَنْفَقُوا لَهُمْ اَجْرٌ كَبِيْرٌ
“Allah’a ve Rasûlüne iman edin. Sizi hâkim kıldığı, sizin yönetiminize verdiği şeylerden harcayın. Sizden, inanan ve harcayanlar için büyük mükafat vardır. ” (el-Hadid 57/7)

وَإِذْ اَوْحَيْتْ اِلَى الْحَوَارِيْنَ اَنْ اٰمِنُوْا بِيْ وَرَسُوْلِيْ قَالُوْا اٰمَنَّا وَاَشْهَدُ بِاَنَّا مُّسْلِمُوْنَ
“Ve hani Havarilere: “Bana ve Rasûlüme iman edin!” diye emretmiştim, onlar da: “İman ettik, bizim hakikaten müslüman olduğumuza şahit ol!” demişlerdi. ” (el-Maide 5/111)

تُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهِ وَتُجَاهِدُوْنَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ
“Allah’a ve Rasûlüne inanırsınız, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda savaşırsınız. Eğer bilerseniz sizin için en iyisi budur. ” (es-Saff 61/11)
وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ اِلَّا اَنْهُمْ كَفَرُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهِ وَلَا يَأْتُوْنَ الصَّلَاةَ اِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى
وَلَا يُنْفِقُوْنَ اِلَّا وَهُمْ كَارْهُوْنَ

“Verdiklerinin kabul olunmasına engel olan, Allah’ı ve peygamberini inkar etmeleri, namaza tembel tembel gelmeleri, istemeye istemeye vermeleridir. ” (et-Tevbe 9/54)

اسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِيْنَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ذٰلِكَ يَأْتُهُمْ كَفَرُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفٰسِقِيْنَ

“Onlar için Allah'dan ister mağfiret dile, ister dileme. Onlar için yetmiş kere mağfiret dilesen de yine Allah onları affetmeyecektir. Bu, onların Allah’ı ve Rasûlünü inkâr etmelerinden dolayı böyledir. Allah, böylesine baştan çıkmış fasıklar güruhuna hidayet etmez. ” (et-Tevbe 9/80)

4. Allah’a ve kitaplara iman

قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتٰبِ هَلْ تَقِيْمُوْنَ مِثْلَ اِلَّا اَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا اَنْزَلَ اِلَيْنَا وَمَا اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَاَنْ اَكْتَرِكُمْ فٰسِقُوْنَ

“De ki: Ey Kitap ehli, Allah’a, bize indirilene ve bizden önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa sizin çoğunuz yoldan çıkmıştır. ” (el-Maide 5/59)

düşerseniz; Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Rasûlüne arz edin. Bu, daha iyidir ve sonuç bakımından da daha güzeldir. ” (en-Nisa 4/59)

الرَّائِيَّةُ وَالرَّائِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَيْسَ لَهُمَا عَذَابٌ طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ

“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz değnek vurun; eğer Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulamada bunlara bir acıyacağınız tutmasın! Ayrıca müminlerden bir grup bu ikisinin cezalandırılmasına şahit olsun!” (en-Nur 24/2)

6. Kitaplara ve ahirete iman

أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزَنًا

“Bunlar, Rablerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkar edenlerdir. Bu yüzden işleri boşa gitmiştir. Kıyamet günü Biz onlara değer vermeyeceğiz. ” (el-Kehf 18/105)

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ أُولَئِكَ يَئِسُوا مِن رَّحْمَتِي وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Allah'ın ayetlerine ve O'na kavuşmaya inanmayanlar ise, onlar Benim rahmetimden ümidini kesmiş olanlardır ve onlara acı bir azap vardır. ” (el-Ankebut 29/23)

وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ فَأُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ

“İnkâr edip, ayetlerimizi ve ahirette Bana kavuşmayı yalanlayanlara gelince, işte onlar azapla yüz yüze bırakılırlar. ” (er-Rum 30/16)

7. Allah'a, kitaplara, peygamberlere iman

قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَتَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

“Deyiniz ki, Biz, Allah'a iman ettik ve bize ne indirildiyse, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakup'a ve torunlarına ne indirildiyse, Musa'ya ve İsa'ya ne indirildiyse ve bütün peygamberlere Rablerinden ne verildiyse hepsine iman ettik. Biz onların arasında fark gözetmeyiz ve biz ancak O'na boyun eğen müslümanlarız. ” (el-Bakara 2/136)

قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَالنَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَتَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

“De ki: Biz, Allah'a, bize indirilene; İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilene; Musa'ya, İsa'ya, peygamberlere Rablerinden

verilene inandık iman getirdik. Onlardan hiçbirisi arasında ayırım yapmayız ve biz, ancak O'na boyun eğen müslümanlarız!" (Âl-i İmran 3/84)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا

"Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a, ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, Kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse o, uzak bir sapıklığa düşmüştür. " (en-Nisa 4/136)

8. Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere iman

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نَفَرَقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

"Peygamber, Rabbinden ne indirildiyse ona iman etti, müminler de. Hepsi, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve: "Peygamberleri arasında hiçbir ayırım yapmayız." diye Peygamberlerine inandılar ve: "İşittik ve boyun eğdik, bağışlamanızı dileriz, ey Rabbimiz! Dönüş sanadır!" dediler. " (el-Bakara 2/285)

9. Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

"Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik, o (kimsenin iyiliği)dir ki, Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, Kitaba ve peygamberlere inandı; sevdiği malını yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve boyunduruk altında bulunan(köle ve esir)lere verdi; namazı kaldı, zekâtı verdi. Andlaşma yaptıkları zaman andlaşmalarını yerine getirenler; sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabredenler, işte doğru olanlar onlardır, (Allâh'ın azâbından) korunanlar da onlardır. " (el-Bakara 2/177)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا

"Ey iman edenler, Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin! Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkar ederse, pek derin bir sapıklığa saplanıp gitmiştir. " (en-Nisa 4/136)

SONUÇ

Bu makale, Kur'an'da açıkça zikredilen iman esasları ile, mezheplerin akide olarak ileri sürdükleri hususların ne kadar yan yana durduklarını göstermeye çalışmıştır. Çalışmamız, bir kelam yapmaktan daha ziyade, kelamın akide konusu haline getirilmemesi gerektiğini bir yönüyle izah etmeyi hedeflemiştir. Mezheplerin iman esaslarına değil, Kur'an'ın anlattığı iman esaslarına bağlanmak isteyen özgür insanlar için akideyi Kur'an'dan öğrenme niyetini göstermiştir. Ancak bir yanlış anlamayı bertaraf etmek için hemen belirtmeliyiz ki, mezheplerin din dışı olduğunu söylemek ne kadar yanlışsa, mezheplerin düşünce mahsulü olarak vardıkları sonuçları din ve iman esasları haline getirmek de o kadar yanlıştır. Kelam akide konuları etrafında aklî düzeyde araştırmalar yapar, iman esaslarının felsefesini yapar. Buradan hareketle bilmek gerekir ki, kelam bir akide değildir, ama akideden de soyutlanamaz. Soyutlandığı takdirde onun adı kelam değil, ancak felsefe olabilir.

Mezheplerin kendi anlayışları sonucu vardıkları esasları, dinin ve imanın esasları olarak sunmaları doğru değildir. Gün gibi ortadadır ki, Kur'an-ı Kerim'de, "ey insanlar/ey iman edenler! Adaletle, imamete, el-menzile bey-nel'l-menziileteyne, emr-i bil maruf nehy-i anil münkere iman getirin" şeklinde hiçbir ifade yoktur.

Şu halde Kur'an okuyan her mümin, açık şekilde görülebilen akide/iman esaslarının, dolambaçlı izahlarla, felsefi yorumlarla ve birtakım tevillerle değiştirilemez olduğunu mutlaka idrak eder. Şüphesiz iman esaslarının ihtilafa düşürmeyecek derecede berrak olması, Kur'an'ın mucizelerinden biridir. Gerçekte Allah, iman esasları gibi cennet ya da cehenneme gitmeyi doğrudan ilgilendiren bir konuda karışık izahlardan ziyade açık bir dil kullanmış, bize, 1- Allah'a, 2- meleklerine, 3- kitaplarına, 4- peygamberlerine ve 5- ahiret gününe iman etmemizi ayan beyan emretmiş, imanla ilgili beş madde saymıştır. Allah Teala iman esaslarının neler olduğunu şu ayetlerde açıkça beyan buyurmaktadır: "*Ey iman edenler, Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba, daha önce indirdiği kitaba da iman edin! Kim Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanmazsa, pek derin bir sapıklığa saplanıp gitmiştir.*" (en-Nisa /4/136); "*Peygamber, Rab-bi'nden kendisine ne indirildiyse ona iman etti. Müminlerin de hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler. "Biz Allah'ın peygamberleri arasında ayırım yapmayız, duyduk ve itaat ettik. Ey Rabbimiz,*

bağışlamamı dileriz, dönüş ancak sanadır. ” dediler. ” (el-Bakara 2/285). Esasen el-Bakara suresinin hemen başlarındaki 4 ayet bize kitaplara iman ile ahirete imanı, sondan bir önceki ayet olan 285. ayet ise Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine imanı öğretmektedir.

İman esasları olarak doğrudan öğrendiğimiz beş madde bunlar olmakla birlikte, en geniş ve mükemmel iman, Allah'ın buyurduğu her şeye ayrı ayrı iman etmektir. Namaza, oruca, zekata, hacca, kıblenin Kabe olduğuna; içki, kumar, zina, hırsızlık, yetim malı yemek, sihir, adam öldürmenin haramlığına; Kur'an'da temel manasında ittifak edilmiş daha başka şeylerin farz veya haramlığına inanma; helali helal, haramı haram olarak kabul etme de iman dairesi içinde olmayı gerektirici ilkelerdir.

Doğrudan ifadesini Cibril hadisinde bulduğumuz kaza-kadere iman da haktır. Hayır ve şer, ayırım yapmaksızın her şeyin Allah'ın izni, kudreti, iradesi, ölçüsü ve yaratması ile ilgili olduğunu gösteren pek çok ayet vardır. Bu yönüyle kaza-kaderin, Allah'ın sıfatlarıyla ve Allah'a imanla alakalı olduğunu görüyoruz. Ayrıca Kur'an ayetlerinden gördüğümüz kadarıyla imamete iman diye bir inançtan Kur'an'da hiç söz edilmemektedir. Bu konunun neden, nasıl inanç haline getirildiği tartışması ayrıdır. Ama Hz. Adem hangi iman esaslarına davet ettiyse, Hz. Musa, Hz. İsa hangi iman esaslarına davet ettiyse Hz. Peygamber (s. a. v.) de aynı esaslara davet etmiştir. Bu esasların içerisinde imamete de iman edin diye bir esas yoktur. Kelime-i tevhid de bellidir, kelime-i şهادet de. Din koymak, iman esası belirlemek ve belirlenen iman esaslarına eklemeye-çıkarmaya bulunmak, ne gerekçe ile olursa olsun ve ilmî dereceleri ne olursa olsun insanların yetkisinde değildir. Zira bu Allah'ın hakkıdır ve ancak O'nun uhdesindedir.

Ehl-i Sünnetiyle, Mutezilesi ile, Şiası ile tüm müslümanlar tevhidi, nübüvveti ve mead/ahireti iman esasları olarak kabul etmektedirler. İşte müslümanları birleştirmesi gereken akide esasları bunlardır. İmamet, dinin değil mezhebin esası olmalıdır. İmameti kabul etmeye din dışında değil, mezhebin dışındadır. İşin doğrusu, her mezhep, başkalarını dışarıda bırakan esaslarına sahiptir. Ama bu dışarıda bırakış, dinin dışına çıkarma şeklinde olmamalıdır. Bunun bize kazandıracığı en önemli sonuç, birbirimizi dinin dışında değil, içinde görerek farklı düşünebilmeye ve farklı telakkilere açık olmaktır. Bir mezhebe mensup olunabilir; doğru kabul edilen bir bilgi ya da düşünce başkalarıyla bir isim altında paylaşılabılır. Fakat mezhepçi olmamak gerekir;

hakikati ancak kendi mezhebinin yakaladığını, bunun dışında kalanların kafir olduğunu ileri sürmemek ve başka düşüncelere kulakları tıkamamak gerekir. Zira taassup ve fanatizm, “benden başka doğru düşünen yok” mantığı, düşüncenin öldüğü noktadır. Müslümana düşen, imanını değil, tefekkürünü başkalarına açmak; kendisi gibi düşünmeyi de iman dairesi içinde görerek görüş alış-verişine açık olmak ve gerektiğinde değişebilme düşüncesini canlı tutmaktır.